

KONRAD MOZGAWA

AKADEMIA POMORSKA W SŁUPSKU

**ORGANIZACJA I OBSADA PERSONALNA PLACÓWKI
KONSULARNEJ RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
W UŻHORODZIE W LATACH 1928-1938**

Prawne ramy dla formowania i działania służby zagranicznej II Rzeczypospolitej stworzono jeszcze przed zakończeniem działań wojennych i proklamowaniem, po 123 latach zaborów, odrodzonego państwa polskiego. Pierwszym aktem prawnym był *Dekret Rady Regencyjnej o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim*¹, wydany 03.01.1918 r., ogłoszony i obowiązujący od 1.02.1918 r. Późniejszy *Dekret Rady Regencyjnej o utworzeniu Ministerstw: Spraw Zewnętrznych, Spraw Wojskowych, Komunikacji i Apropowizacji*², wydany 26.10.1918 r., ogłoszony i obowiązujący od 2.11.1918 r., wyraźnie wyodrębnił z nazwy dział administracji rządowej odpowiedzialny za sprawy zagraniczne. W nowym, powojennym ładzie europejskim wielu obywateli Polski zamieszkiwało na obszarze innych państw. Wobec takiej sytuacji zaistniała konieczność otoczenia ich opieką państwa polskiego. Zadanie to realizowała również służba konsularna. Podstawowe zadania konsula, polegające na działaniach informacyjno-handlowych i gospodarczych, poszerzone zostały o działania na rzecz ochrony praw i interesów rodaków zamieszkałych za granicą³. Istniała również konieczność zorganizowania powrotu do Polski jeńców i uchodźców, obywateli polskich, z terenów innych państw, których wojna i nowa sytuacja geopolityczna pozostawiła poza granicami kraju. Początkowo zadania z tym związane wykonywał Państwowy Urząd do Spraw Powrotu Jeńców, Uchodźców i Robotników działający na mocy *Dekretu Naczelnika Państwa o utwo-*

¹ Dziennik Ustaw (dalej: Dz.U.) 1918, nr 1, poz. 1, dyspozycja art. 20 Dekretu sytuuje przy Prezydencie Ministrów Departament Spraw Politycznych obejmujący swoim działaniem sprawy ogólnopolityczne.

² Dz.U. 1918, nr 14, poz. 30, art. 1 Dekretu uchyla postanowienia art. 20 *Dekretu o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim* i przekształca istniejący przy Prezydencie Ministrów Departament Spraw Politycznych w Ministerstwo Spraw Zewnętrznych. Nazwa „Ministerstwo Spraw Zagranicznych” funkcjonuje od lutego 1919 r.

³ J. Bestry, *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej w Czechosłowacji*, Wrocław 2005, s. 9.

rzeniu Państwowego Urzędu do spraw powrotu jeńców, uchodźców i robotników⁴, obowiązujący od 8.01.1919 r. Postawione przed Urzędem zadania w części realizowane musiały być w ścisłym porozumieniu i za pośrednictwem Ministerstwa Spraw Zewnętrznych⁵. Przykładem może być Wicekonsulat Rzeczypospolitej Polskiej w Koszycach, oficjalnie działający od 21.02.1922 r. (jako tymczasowa placówka istniał już od listopada 1918 r.⁶), którego zadaniem była pomoc obywatelom polskim wracającym do kraju z obozów jenieckich po zakończonej wojnie oraz reprezentowanie interesów polskich na terenie Słowaczyny i Rusi Podkarpackiej⁷. Placówki konsularne RP w Koszycach i Pradze utworzone zostały w 1918 r., natomiast uznanie *de iure* Polski przez Czechosłowację nastąpiło 28.05.1919 r. po wymianie not między obydwojma państwami⁸.

Ruś Zakarpacka (Podkarpacka) po I wojnie światowej znalazła się w granicach powstałego państwa czechosłowackiego. Początkowo region ten znajdował się w obszarze kompetencyjnym placówki konsularnej w Koszycach, funkcjonującej w latach 1922-1925 jako wicekonsulat. W październiku 1925 r. została ona przekształcona w placówkę o niższej randze – agencję konsularną. Był to skutek powołania z dniem 29.10.1925 r. Konsulatu RP w Bratysławie, któremu podporządkowano organizacyjnie agencję w Koszycach. Obszarem kompetencyjnym agencji została Ruś Zakarpacka oraz Żupa Koszycka⁹. Rangę wicekonsulatu przywrócono placówce w Koszycach 1.09.1928 r., jednocześnie wyznaczając jej obszar kompetencyjny obejmujący Żupę Koszycką¹⁰. Terytorium Rusi Zakarpackiej natomiast przydzielono powołanej 1.07.1928 r. innej placówce konsularnej – Wicekonsulatowi RP w Užhorodzie¹¹.

⁴ Dz.U. 1919, nr 3, poz. 84, Urząd powołano przekształcając *Państwowy Urząd do spraw jeńców* istniejący na podstawie uchwały Rady Kierowników Ministerstw z dnia 11.11.1918 r.

⁵ Art. 2 lit. d *Dekretu Naczelnika Państwa o utworzeniu Państwowego Urzędu do spraw powrotu jeńców, uchodźców i robotników*; art. 6. IV. wym. dekretu wyznaczał zadania dla Wydziału IV Urzędu (zagranicznego), które realizowane były w porozumieniu i za pośrednictwem MSZ: dla przeprowadzenia działań powrotu i przejazdu jeńców, uchodźców i robotników oraz ich sytuacji za granicą, dopilnowania dotrzymania umów dotyczących powrotu wymienionych ze strony innych państw; wydział zagraniczny działał przez swoich referentów przy konsulatach polskich.

⁶ W. Michowicz, *Organizacja polskiego aparatu dyplomatycznego w latach 1918-1939*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV (1918-1939), red. P. Łossowski, Warszawa 1995, s. 31-32; W. Skóra, *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*, Toruń 2006, s. 85.

⁷ J. Bestry, *Służba konsularna...*, s. 86.

⁸ H. Chałupczak, *Powstanie i działalność polskich placówek konsularnych w okresie międzywojennym (ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-niemiecko-czechosłowackiego)*, [w:] *Konsulaty na pograniczu polsko-niemieckim i polsko-czechosłowackim w latach 1918-1939*, red. R. Kaczmarek, M. Masnyk, Katowice 2004, s. 21; E.J. Pałyga, *Stosunki konsularne Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970, s. 96; A. Lohmannowa-Szklarska, *Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918-1925*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 48.

⁹ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: Dz.Urz. MSZ) 1925, nr 10, poz. 121.

¹⁰ Tamże, 1928, nr 9, poz. 69.

¹¹ Tamże, 1928, nr 8, poz. 58.

Terytorium Rusi Zakarpackiej w okresie przynależności do Monarchii Austro-Węgierskiej, ściślej Królestwa Węgier, było mało znaczącym, zaniedbanym gospodarczo, z zacofanym przemysłem, niemogącym stworzyć odpowiednio wysokiej liczby miejsc pracy, regionem. Był to region niemadziarski, dlatego rząd węgierski prowadził względem niego politykę eksploatacji oraz nieinwestowania, co sprawiło, że obszar ten należał do najuboższych w całej monarchii. Jedną z niewielu inwestycji, jaką przeprowadzono w XX w., stanowiło wybudowanie w 1905 r. przez Przelęcz Użocką linii kolejowej o strategicznym znaczeniu łączącej Użhorod z Lwowem i Przemysłem. Po przyłączeniu Rusi Zakarpackiej do Czechosłowacji niewiele mogło się zmienić, gdyż potrzeba było dużo czasu i nakładów, aby zniwelować zapóźnienia cywilizacyjne, gospodarcze i społeczne. Uwagę na to zacofanie zwrócił w swoim raporcie poseł RP w Pradze Wacław Grzybowski. Stwierdził on, że nie można traktować tego regionu we współczesnych kategoriach europejskich¹². Pod tym względem Ruś Zakarpacka była problemem dla rządu w Pradze, który uznał za konieczną, w pierwszej kolejności, budowę infrastruktury komunikacyjnej i asygnował na tę inwestycję spore fundusze.

Kierownikiem powołanej w Użhorodzie placówki konsularnej został attaché konsularny, tytularny wicekonsul II klasy, dr Zygmunt Stanisław Zawadowski¹³. Pracę w służbie zagranicznej rozpoczął w maju 1922 r., kiedy przyjęto go na okres prowizoryczny jako urzędnika kontraktowego Konsulatu RP w Pradze w charakterze starszego kancelisty z tytułem sekretarza konsularnego II klasy i skierowano z dniem 1.11.1922 r. do Wicekonsulatu RP w Koszycach¹⁴. Okres przepracowany w charakterze pracownika kontraktowego w Konsulacie RP w Pradze (od 20.05 do 31.10.1922 r.) na prośbę Zawadowskiego MSZ zaliczyło do służby stałej na podstawie ustawy o państwowej służbie cywilnej¹⁵. W dniu 1.07.1925 r. objął on stanowisko kierownika agencji konsularnej w Koszycach¹⁶ z uposażeniem, wraz z dodatkiem funkcyjnym, w wysokości 4150 koron czeskich (k.c.) miesięcznie¹⁷. Koszty związane z przesiedleniem z Koszyc do Użhorodu pokrył referat rachunkowości centrali (A.II.R.C.) Departamentu Administracyjnego MSZ, polecając agencji w Koszycach wypłacić Zawadowskiemu tytułem zaliczki na ten cel kwotę 1000 koron czeskich¹⁸. Zawadowski był jedynym etatowym urzędnikiem placówki w Użhorodzie, co znaczyło, iż zgodnie z ustawą o państwowej służbie cywilnej był urzędnikiem mia-

¹² Więcej o tym: I. Urbańska, *Raport posła nadzwyczajnego i ministra pełnomocnego RP w Pradze Wacława Grzybowskiego o Rusi Podkarpackiej z dnia 17 czerwca 1931 roku*, „Klio” 2003, nr 4, s. 91-104.

¹³ Dz.Urz. MSZ 1929, nr 5, poz. 37, nr p. 653; Rocznik Służby Zagranicznej (dalej: RSZ) 1933, s. 87, nr p. 557.

¹⁴ Dz.Urz. MSZ 1922, nr 26, poz. 223; Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Konsulat RP Użhorod, sygn. 74, *Urzednicy etatowi MSZ – [akta personalne kierownika Konsulatu dr. Zygmunta Zawadowskiego 1922-1930. Podania, korespondencja]*, s. 1.

¹⁵ Dz.U. 1922, nr 21, poz. 164; AAN, Użhorod, sygn. 74, s. 48.

¹⁶ Dz.Urz. MSZ 1925, nr 7, poz. 87.

¹⁷ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 74, s. 40.

¹⁸ Tamże, s. 68.

nowanym. Skutkowało to ściślejszym związkiem między pracownikiem a pracodawcą, czyli państwową jednostką administracji, o czym niżej.

Kierownik wicekonsulatu należał do grupy pracowników etatowych (mianowanych) i miał dość szerokie kompetencje w zakresie przedstawicielskim, paszportowo-wizowym, sądowym, legalizacyjnym i innych¹⁹. Pozostali pracownicy placówki należeli do pracowników kontraktowych, których kompetencje były ograniczone, bądź do niższych funkcjonariuszy wykonujących obowiązki woźnych czy szoferów. Pracownicy konsularni dzielili się na dwie grupy urzędnicze: urzędników etatowych i urzędników kontraktowych. O ile podstawą służby konsularnej byli urzędnicy etatowi, o tyle urzędnicy kontraktowi stanowili najliczniejszą grupę, a ich zatrudnianie i zwalnianie było mniej sformalizowane, niżby tyczyło to urzędnika etatowego. Hierarchicznie urzędnicy kontraktowi podlegali urzędnikom etatowym, a system rekrutacji w tych grupach był odmienny. Z biegiem czasu zmierzano do ujednoczenia kryteriów doboru kadr służby konsularnej. Początkowo o zatrudnieniu pracownika kontraktowego decydował kierownik placówki w miarę posiadanych środków. Stopniowo centrala MSZ przejmowała jednak sprawy personelu kontraktowego konsulatów. Od 1931 r. Departament Administracyjny MSZ wprowadził nowe zasady przyjmowania na stanowiska urzędników kontraktowych. Kierownik placówki konsularnej zobowiązany był wystąpić do MSZ z wnioskiem o zatrudnienie osoby na to stanowisko, podając powody uzasadniające potrzebę zwiększenia obsady placówki, proponowane warunki płacowe i zakres obowiązków, a także szczegółowe dane identyfikacyjne kandydata, w tym obywatelstwo, miejsce zamieszkania, stosunek do służby wojskowej, miejsce zatrudnienia, referencje, świadectwa, metryki, informacje o rodzinie, fotografie²⁰. Centrala MSZ zaczęła gromadzić informacje o każdym pracowniku kontraktowym. Obok prowadzenia kart kwalifikacyjnych i ewidencyjnych tychże pracowników założono dla każdego z nich teczkę, którą co kwartał uaktualniano. MSZ wydało w tej sprawie odpowiednie zarządzenie wraz z instrukcją²¹.

Wicekonsula Zawadowskiego uznawano za osobę bardzo dobrze orientującą się w realiach czeskich, zwłaszcza w sytuacji Rusi Zakarpackiej, posiadał stopień doktora praw, był również autorem nagrodzonej w konkursie zorganizowanym przez MSZ pracy dotyczącej Rusi Zakarpackiej, za którą sąd konkursowy przyznał mu trzecią nagrodę w wysokości 1000 zł²² (nieprzyznano wówczas nagród pierwszej i drugiej, za to przyznano dwie nagrody trzeciej²³). Ekwiwalent tej sumy w koronach czeskich przekazano do wicekonsulatu w Koszycach na pokrycie części ujemnego

¹⁹ W. Skóra, *Służba konsularna...*, s. 37.

²⁰ Dz.Urz. MSZ 1931, nr 5, poz. 31.

²¹ Tamże, poz. 30.

²² AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 74, s. 75, nagroda pieniężna w wysokości 1000 zł miała być wypłacona we wrześniu 1929 r. w ekwiwalencie waluty czeskiej, tj. 3783,55 k.c.; tamże, sygn. 99, *Konkurs na prace naukowe dla urzędników MSZ – udział kierownika konsulatu dr. Z. Zawadowskiego. Korespondencja*, s. 4; Dz.Urz. 1929, nr 8, poz. 62.

²³ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 99, s. 8-10, 13-15, prowadzona była korespondencja odnośnie do publikacji pracy Zawadowskiego w formie książkowej oraz publikowana w kwartalniku „Sprawy Zagraniczne” pod nazwiskiem Stanisław Prus Adamski.

salda powstałego w kasie urzędu za urzędowania Zawadowskiego²⁴. Ten zaś zażądał przekazania jemu tej sumy, zauważając, że sprawa salda w kasie wicekonsulatu w Koszycach nie została ostatecznie zakończona²⁵. W grudniu 1929 r. referat kontroli rachunkowości urzędów zagranicznych Wydziału Budżetowo-Gospodarczego MSZ (A.II.K.Z.) zobowiązał konsula Zawadowskiego do złożenia pisemnego wyjaśnienia powodów wypłacenia urzędnikom kontraktowym koszyckiej placówki dwukrotnie poborów za kwiecień 1927 roku²⁶. MSZ obciążyło Zawadowskiego łączną sumą 8598,20 k.c. tytułem kosztów wystawienia sztuki teatralnej pt. „Małżeństwo Zoli” oraz zaliczki na cele specjalne. Z osobistych poborów konsula miesięcznie potrącano 800 k.c. do chwili pokrycia niedoboru obciążającego rachunek pozabudżetowy wicekonsulatu w Koszycach²⁷.

Siedziba wicekonsulatu w Użhorodzie od jego otwarcia mieściła się w dwóch pokojach na parterze domu przy ul. Luczkaja 3²⁸. Następnie od 17.12.1928 r. siedzibę wicekonsulatu przeniesiono do lokalu w budynku przy ul. Żatkowycza 6. Lokal ten został wynajęty na podstawie kontraktu najmu zawartego 25.05.1928 r. i podpisany przez kierownika placówki z jednej strony, a z drugiej strony przez dr. Reissmanna i jego żonę jako właścicieli tej posesji²⁹; zajmował parter i drugie piętro budynku. Na parterze znajdowały się dwa pokoje z szatnią i komórką oraz „dwie ubikacje”³⁰. W pomieszczeniach tych mieściły się: dziennik podawczy, archiwum, kancelaria dla przyjmowania interesantów, miejsce pracy maszynistki oraz, w perspektywie, miejsce pracy dla jednego urzędnika. Na drugim piętrze mieścił się gabinet kierownika placówki z osobnym wejściem z przedpokoju, sąsiadujący z jego mieszkaniem prywatnym składającym się z czterech pomieszczeń: jadalni, salonu, hallu i sypialni. Gabinet kierownika placówki miał połączenie telefoniczne z pomieszczeniami na parterze, co ułatwiało wewnętrzną komunikację. Lokal zakontraktowano na pięć lat za sumę 25 000 k.c. rocznie, z czego odpowiednią część za prywatne mieszkanie pokrywał kierownik placówki³¹. Pomieszczenia na parterze („ubikacje”) zbudowane były z przeznaczeniem na sklepy i w związku z tym zamiast ścian frontowych miały szyby wystawowe³². Kierownik placówki konsularnej w Użhorodzie, jak ustalił podczas rewizji radca ministerialny Aleksander Dunajecki, bez upo-

²⁴ Tamże, sygn. 74, s. 76, wysokość salda wynosiła: -8598,20 k.c.

²⁵ Tamże, s. 78; tamże, sygn. 99, s. 17.

²⁶ Tamże, sygn. 74, s. 80-81, 89, 92, referat kontroli ustalił wysokość obciążenia na 5680 k.c. Nieprawidłowości dotyczyły wypłat poborów za marzec i kwiecień 1927 r. dla pracowników konsulatu w Koszycach: Olgi Szulcówny, Marii Cieńciałówny, Bolesława Wojewody, Antoniego Krupy i dr. Juliusza Szygowskiego.

²⁷ Tamże, s. 209.

²⁸ Dz.Urz. MSZ 1928, nr 8, poz. 65.

²⁹ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 115, *Rewizje wicekonsulatu przeprowadzane przez MSZ. Protokoły z inspekcji, korespondencja*, s. 5.

³⁰ Z j. niemieckiego *Ubikation* – pomieszczenie.

³¹ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 114, *Ogólne raporty konsularne dotyczące organizacji i działalności wicekonsulatu*, s. 3.

³² Tamże, sygn. 115, s. 7.

ważnienia ministerstwa zawarł kontrakt najmu lokalu wicekonsulatu i wypłacił wynajmującemu kwotę 10 000 k.c. tytułem zadatku³³. MSZ zaleciło prowadzenie pertraktacji celem skrócenia terminu trwania umowy na okres krótszy niż 5 lat³⁴.

Pracownicy, którzy posiadali na terenie placówki zagranicznej prywatny lokal, pokrywali zgodnie z przepisami *Rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie opłaty czynszu za mieszkanie otrzymywane w naturze przez urzędników i niższych funkcjonariuszów Ministerstwa Spraw Zagranicznych* adekwatną część czynszu oraz koszt oświetlenia i opału obliczony na podstawie stosunku zajmowanego metrażu do powierzchni całości lokalu. Czynsz za lokale urzędnicy wpłacali do kasy urzędu w terminach miesięcznych³⁵.

Konsulat prowadził działalność paszportowo-wizową, prawną oraz inicjującą nawiązywanie stosunków handlowych z polskimi firmami. Jego działania nakierowane były również na obserwację aktywności działającej na Rusi Zakarpackiej mniejszości ukraińskiej i węgierskiej, relacji ukraińskiej części społeczeństwa z Rusinami, kontakt z nieliczną ludnością polską oraz sprawy gospodarki regionu. Problem relacji rusińsko-ukraińskiej wynikał z procesu kształtowania się świadomości narodowej Rusinów. Nazwa „Rusin” oznaczała odrębną, słowiańską narodowość albo rozumiana była jako regionalne czy starsze określenie narodowości ukraińskiej. Pod względem politycznym Rusini dzielili się na rusofilów głoszących hasła jedności jeszcze z carską Rosją oraz nacjonalistów ukraińskich. Miało to swoje odbicie w podziale Cerkwi grekokatolickiej, w której występowały opcje dążące do zbliżenia z prawosławną Rosją oraz do związania Cerkwi z ukraińskim państwem narodowym³⁶. Problem istnienia narodu rusińskiego jako narodu odrębnego zderzał się z opcją istnienia jego jako części narodu ukraińskiego. Aby określić tę część ludności Rusi Zakarpackiej, która uznawała swoją odrębność narodową, wprowadzono do literatury termin „Karpatorusini”³⁷. Ponadto wielowiekowe wpływy węgierskie skutkowały wytworzeniem się opcji madziarofilskiej³⁸. Ruś Zakarpacka była obszarem sporów orientacji czzechosłowackiej, rosyjskiej, ukraińskiej i prowęgierskiej.

³³ Tamże, s. 10.

³⁴ Tamże, s. 7.

³⁵ Dz.U. 1923, nr 79, poz. 622.

³⁶ F. Rzemieniuk, *Unicy polscy 1596-1946*, Siedlce 1998, s. 173.

³⁷ D. Dąbrowski, *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938-1939*, Toruń 2007, s. 22, za: J. Pisuliński, *Karpatorusini w polskiej polityce zagranicznej w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku*, [w:] *Małe regiony w wielkiej polityce Polski, Słowacji i Ukrainy*, red. M. Stolarczyk, A. Bonusiak, J. Kuzicki, Rzeszów 2003; oraz: E. Michna, *Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch Rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce*, Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej Polskiej Akademii Umiejętności, nr VII, Kraków 2004, s. 204; również o tym: M. Homisinova, *Nazory na etnicku identyfikaciju a etnonym rusinskej, ukrajskej minority na Slovensku*, [w:] *Rusini. Ukrajinci na Slovensku na konci XX starocia*, red. M. Gajdos, Preszów 2001, s. 90-96; P. Żurawski vel Grajewski, *Problematyka badań nad Rusinami Karpackimi w związku z ostatnimi publikacjami Paula R. Magocsiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1997, nr 1, s. 72.

³⁸ P.R. Magocsi, *Naród znikąd*, Użhorod 2014, s. 59, 63; H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914-1918*, Kraków 1982, s. 37.

Bezpośrednie sąsiedztwo Małopolski Wschodniej ułatwiało ukraińskim organizacjom wywrotowym prowadzenie działań na szkodę Polski. Ponadto miejscowa prasa wspomnianych wcześniej orientacji oraz żydowska urabiała opinię tamtejszej ludności w sprzyjającym sobie kierunku. Okoliczności te obligowały wicekonsulat w Użhorodzie do podejmowania niwelujących wrogie Polsce działania, zwłaszcza w prasie³⁹.

Z wykonywanych przez konsulat zadań kierownik tej placówki składał okresowe sprawozdania w formie raportów tematycznych: kulturalne dot. spraw emigracji polskiej na Rusi Zakarpackiej; emigracyjne dot. sprawy emigracji sezonowej na Ruś Zakarpacką; gospodarcze dotyczące handlu z Polską; polityczne o sytuacji i wydarzeniach społeczno-politycznych na Rusi Zakarpackiej, w tym spraw ukraińskich, oraz kasowo-finansowe⁴⁰. Wicekonsulat prowadził również działalność propagandową, zamieszczając w lokalnej prasie czeskiej, ukraińskiej, rosyjskiej i węgierskiej artykuły o tematyce związanej z Polską, stosunkach handlowych polsko-czechosłowackich, eksportem czechosłowackim przez Gdańsk i Gdynię, świętem Polski zmartwychwstałej – 11 listopada.

W międzynarodowym obrocie prawnym wicekonsulat w okresie sprawozdawczym za 1928 r. dokonał 4 rekwizycji sądowych, 86 rekwizycji administracyjnych, prowadził dwie sprawy spadkowe, ponadto zainicjował wszczęcie przez władze czeskie trzech postępowań ekstradycyjnych obywateli polskich poszukiwanych przez polskie sądy, a przebywających na terenie Rusi Zakarpackiej, w siedmiu sprawach dokonał legalizacji podpisów osób urzędowych i notariuszy oraz uwierzytelnienia odpisów z dokumentów, przeprowadził 17 postępowań odszkodowawczych, w większości dotyczących wypadków przy pracy. W zakresie spraw obywatelskich i paszportowych wicekonsulat prowadził 13 postępowań o zwolnienie z obywatelstwa polskiego, 14 postępowań o utratę obywatelstwa, dokonał 146 wpisów matrykuły konsularnej, wydał 145 paszportów, przedłużył ważność 157 paszportów konsularnych i 28 krajowych, dokonał 7 uzupełnień paszportów. W 13 przypadkach monitorował procedury wydalenia obywateli polskich i podejmował w tych sprawach interwencje, z których cztery zakończyły się wydaleniem, pozostałe były nadal rozpatrywane i nie doszło do ich rozwiązania w okresie sprawozdawczym.

W sprawach dotyczących wojska wicekonsulat wykonywał instrukcję wojskową, podejmując działania zmierzające do rejestracji poborowych z roczników 1906, 1907 i 1908, do której nikt się nie zgłosił. Wobec ośmiu osób wicekonsulat wszczął postępowanie w kierunku pozbawienia obywatelstwa z powodu niedopełnienia obowiązku służby wojskowej⁴¹. Placówki konsularne dokonywały rejestracji obywateli polskich przebywających za granicą i sporządzały listy poborowych. Do ich obowiązków należało również powołanie komisji badań lekarskich do określenia stanu zdrowia poborowych. Konsulaty rozpatrywały także podania o odroczenie służby wojskowej. Osoby, które unikały rejestracji poborowych i tym samym nie

³⁹ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 110, *Fundusz specjalny dla konsulatu między innymi na cele wywiadu. Korespondencja*, s. 9.

⁴⁰ Tamże, sygn. 114, s. 7-8.

⁴¹ Tamże, s. 8-11; W. Skóra, *Służba konsularna...*, s. 691, przyp. 209.

dopełniały obowiązku nałożonego *ustawą o powszechnym obowiązku obrony*, konsulnat pozbawiał opieki konsularnej lub wszczynał postępowanie w kierunku pozbawienia obywatelstwa⁴².

W sprawach rent inwalidzkich i emerytur wicekonsulat zarejestrował 20 wniosków o przyznanie renty inwalidzkiej, 15 wniosków o zaopatrzenie wdowie oraz jeden wniosek o zaopatrzenie po synu, który zginął w czasie wojny. W sprawie wiz dla obywateli obcych najwięcej wydano ich obywatelom czechosłowackim – 337, z ogólnej liczby 356. W sumie w okresie sprawozdawczym wicekonsulat przyjął 1674 interesantów⁴³.

Wicekonsul Zawadowski w złożonym do MSZ raporcie z działalności wicekonsulatu za rok 1928, ściślej od lipca 1928 r., kilkakrotnie eksponował problem niedoboru kadrowego placówki⁴⁴. Wraz z wicekonsulem urząd w niej pełniło dwoje urzędników kontraktowych: Leopold Chlebek i Emilia Żurkówna. Zawadowski odpowiedzialny był za referaty: polityczny, emigracyjny, ekonomiczny, prawno-konsularny, wojskowy i pensyjny, kasę placówki, matrykułę, rejestrację wojskową, sprawy prasy i propagandy. Ponadto sprawy administracji urzędu, do których należały prowadzenie dziennika prezydalnego i księgi inwentarzowej, korespondencja w sprawach budżetowych i kasowych oraz biblioteka.

Leopold Chlebek, obywatel czechosłowacki⁴⁵, był urzędnikiem kontraktowym Wicekonsulatu RP w Użhorodzie od 1.07.1928 r. Wcześniej, od 1.11.1925 r. pracował jako urzędnik agencji konsularnej w Koszycach⁴⁶. Do jego obowiązków należało przyjmowanie stron i korespondencja w sprawach paszportowo-wizowych, mniejszej wagi sprawy prawno-konsularne, dziennik podawczy oraz archiwum⁴⁷.

Emilia Żurkówna była urzędniczką kontraktową Wicekonsulatu RP w Użhorodzie od 1.07.1928 r. W zakres jej obowiązków służbowych wchodziły, w różnym czasie, niemal wszystkie czynności konsularne: prowadzenie księgowości placówki, przygotowywanie paszportów i wiz oraz świadectw pochodzenia towarów, ekspedycja i maszynopisanie⁴⁸. Była urzędniczką na tyle zaufaną, że dopuszczono ją, jako urzędnika kontraktowego, do pracy z dokumentami poufnymi i tajnymi⁴⁹. Uwzględniając jej prośbę, motywowaną powodami osobistymi, przeniesiono ją do konsulatu w Morawskiej Ostrawie, gdzie objęła urzędowanie 20.10.1930 roku⁵⁰.

⁴² AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 114, s. 11.

⁴³ Tamże, s. 11-12, 14.

⁴⁴ Tamże, s. 2, 6, 9.

⁴⁵ Tamże, sygn. 80, *Urzednicy kontraktowi MSZ – [akta personalne P. Leopolda Chlebika. Umowa, kwestionariusze osobowe, podania, korespondencja]*, s. 128.

⁴⁶ RSZ, 1933, s. 105.

⁴⁷ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 114, s. 6.

⁴⁸ Tamże, sygn. 82, *Urzednicy kontraktowi MSZ – [akta personalne Emilii Żurkówny. List obrachunkowy, opinia, korespondencja]*, s. 4.

⁴⁹ Tamże, sygn. 81, *Urzednicy kontraktowi MSZ – [akta personalne Marii Mertówny. Umowa o zawarciu stosunku służbowego, korespondencja]*, s. 2.

⁵⁰ Tamże, sygn. 82, s. 3.

Nie odnaleziono w dokumentacji obecności niższych funkcjonariuszy w wicekonsulacie w Użhorodzie, choć pewne wątpliwości budzi zapis w raporcie administracyjnym za 1928 r. W części „budżet urzędu” w zestawieniu wydatków rzeczowo-administracyjnych figuruje pozycja „woźny” – wydatek miesięczny 1200 k.c.⁵¹ oraz projekt preliminarza budżetu na rok 1928/29⁵².

W czerwcu 1929 r. przydzielono do placówki Zygmunta Domaszewskiego, urzędnika etatowego w randze sekretarza konsularnego II klasy, przeniesionego 1.06.1929 r. z Konsulatu RP w Pradze⁵³. W Użhorodzie objął prowadzenie referatu prawno-konsularnego⁵⁴. Wicekonsul Zawadowski dwukrotnie zwracał się do Konsula RP w Pradze dr. Tadeusza Lubaczewskiego o wydanie Domaszewskiemu opinii kwalifikacyjnej za okres jego pracy w tamtejszej placówce konsularnej. Jednakże ze względu na toczące się w jego sprawie postępowanie dyscyplinarne wydanie takiej opinii przed zakończeniem tego dochodzenia nie było możliwe⁵⁵. Domaszewski w MSZ pracował od 1.02.1927 r., kiedy przyjęto go na służbę prowizoryczną w charakterze rejestratora⁵⁶. Dnia 1.11.1927 r. został przydzielony do Konsulatu RP w Dyneburgu na Łotwie w charakterze prowizorycznego sekretarza konsularnego II klasy, a od 1.02.1928 r. mianowany sekretarzem konsularnym II klasy⁵⁷. Od 1.01.1929 r. pełnił obowiązki sekretarza konsularnego II klasy w Konsulacie RP w Pradze⁵⁸. Dnia 31.03.1930 r. został odwołany z wicekonsulatu w Użhorodzie do centrali MSZ w Warszawie⁵⁹.

Dodatkowo wicekonsul Zawadowski zatrudnił na okres dwóch miesięcy w charakterze praktykanta kontraktowego Jerzego Kurzyńskiego, studenta z Poznania, który złożył podanie z prośbą o odbycie w konsulacie praktyki studenckiej⁶⁰. Odbył ją w okresie od 1.06 do 31.07.1929 roku⁶¹. Aby Kurzyński mógł wyjechać do Czechosłowacji, wicekonsulat zwrócił się do miejskiego urzędu bezpieczeństwa i porządku publicznego w Poznaniu o wydanie mu bezpłatnego paszportu na wyjazd⁶².

⁵¹ Tamże, sygn. 114, s. 5.

⁵² Tamże, sygn. 112, [*Sprawy budżetowo-rachunkowe Konsulatu – główne projekty i preliminarze budżetowe, budżet, sprawy zastępstwa kierownictwa placówki. Okólniki MSZ, raporty konsulatu. Korespondencja, rachunki*], s. 15.

⁵³ Dz.Urz. MSZ 1929, nr 5, poz. 37, nr p. 109; tamże, nr 6, poz. 55; AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 75, *Urzednicy etatowi MSZ – [akta personalne Zygmunta Domaszewskiego. Podania, korespondencja]*, s. 1.

⁵⁴ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 76, *Urzednicy etatowi MSZ – [akta personalne sekretarza konsularnego Mariana Bombasa, udział jego w budowie Domu Polskiego w Galacu. Opinia, korespondencja]*, s. 8, pismo do MSZ w sprawie obsadzenia etatu w Wicekonsulacie RP w Użhorodzie.

⁵⁵ Tamże, sygn. 75, s. 24.

⁵⁶ Dz.Urz. MSZ 1927, nr 3, poz. 38.

⁵⁷ Tamże, nr 9, poz. 101; tamże, 1928, nr 4, poz. 38.

⁵⁸ Tamże, 1928, nr 13, poz. 103.

⁵⁹ Tamże, 1930, nr 3, poz. 42; AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 75, s. 21.

⁶⁰ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 97, *Praktyka letnia studentów polskich [w Konsulacie – sprawa Jerzego Kurzyńskiego, Korespondencja]*, s. 2.

⁶¹ Tamże, s. 12.

⁶² Tamże, s. 13.

Do pracy w Konsulacie RP w Użhorodzie aplikowała, zwolniona z powodu redukcji z Konsulatu RP w Morawskiej Ostrawie, Józefa Serafinówna. Zwróciła się z podaniem za pośrednictwem konsula Karola Ripy. Ze względu na brak wolnych etatów otrzymała odpowiedź odmowną⁶³. Wobec niewyznaczenia urzędnika etatowego na miejsce odwołanego Domaszewskiego wicekonsul Zawadowski zmuszony był rozdzielić agendy referatu prawno-konsularnego między siebie i dwóch pracowników kontraktowych. Sytuacja ta mogła doprowadzić do ograniczenia działania referatu gospodarczo-sprawozdawczego i propagandowego⁶⁴.

Poważniejsze zmiany kadrowe w Konsulacie nastąpiły w 1930 r. i wiązały się ze zmianą kierownika placówki oraz sekretarza konsularnego, czyli urzędników etatowych, oraz jednego urzędnika kontraktowego. Miejsce Domaszewskiego zajął od 16.07.1930 r., przeniesiony z konsulatu w Morawskiej Ostrawie, sekretarz konsularny Marian Bombas⁶⁵. Pracę w służbie zagranicznej rozpoczął on w Konsulacie RP w Bukareszcie w okresie 1.09.1919-1.09.1922⁶⁶, następnie przyjęto go na prowizoryczną służbę w charakterze kancelisty do Konsulatu RP w Gałaczu⁶⁷. W lipcu 1925 r. mianowany adiunktem kancelaryjnym⁶⁸, a we wrześniu 1927 r. – sekretarzem konsularnym II klasy⁶⁹. Przeniesiony z dniem 1.05.1930 r. do Konsulatu RP w Morawskiej Ostrawie⁷⁰, został kierownikiem działu wizowego i paszportowego oraz świadectw pochodzenia towarów⁷¹. Po krótkim czasie przydzielono go do Wicekonsulatu RP w Użhorodzie, gdzie oczekiwany był do 16 lipca. Jednakże Wydział Osobowy Gabinetu Ministra dzień przed tym terminem powiadomił wicekonsulat, iż Marian Bombas stawi się 18 lipca z powodu dwudniowego urlopu udzielonego mu jeszcze w konsulacie w Morawskiej Ostrawie⁷². Po kilku dniach Wydział Osobowy Gabinetu Ministra został powiadomiony przez wicekonsula Zawadowskiego, iż do 21.07.1930 r. sekretarz konsularny Bombas nie pojawił się w wicekonsulacie w Użhorodzie celem objęcia obowiązków oraz nie powiadomił o przyczynach nieobecności, a wysłany do niego 19 lipca telegram polecający natychmiastowe stawienie się w placówce konsularnej pozostał bez reakcji⁷³. Z dokumentów nie wynika, kiedy wreszcie zjawił się w konsulacie i jakie były przyczyny samowolnego przedłużenia dwudniowego urlopu. Faktem jest, że od 1929 do połowy 1931 r. Bombas nie korzy-

⁶³ Tamże, sygn. 91, *Różne sprawy personalne pracowników – [głównie urlopowe, dotyczące zatrudnienia, nowych pracowników, podwyżki uposażeń, prolongaty paszportów, sprawy zamówień na papierosy i trunki. Podania, korespondencja] 1928-1932*, s. 5-8.

⁶⁴ Narodowe Archiwum Cyfrowe, Nr mikrof. B 17664, sygn. 1470, *Czechosłowacja. Użhorod. Konsulat – umowy z pracownikami*, s. 1.

⁶⁵ Dz.Urz. MSZ 1930, nr 5, poz. 82; AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 76, s. 2.

⁶⁶ RSZ, 1933, s. 17.

⁶⁷ Dz.Urz. MSZ 1922, nr 24, poz. 196.

⁶⁸ Tamże, 1925, nr 7, poz. 87.

⁶⁹ Tamże, 1927, nr 8, poz. 94; Dz.Urz. 1929, nr 5, poz. 37.

⁷⁰ Tamże, 1930, nr 3, poz. 43.

⁷¹ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 76, s. 12.

⁷² Tamże, s. 14.

⁷³ Tamże, s. 17.

stał z przysługującego urlopu ze względów służbowych, dlatego 11.05.1931 r. wystąpił do kierownika placówki konsularnej w Użhorodzie o udzielenie urlopu wypoczynkowego za rok bieżący oraz za zaległe lata 1930 i 1929. Konsul Świerżbiński wyraził zgodę z zastrzeżeniem możliwości jego przerwania, w razie gdyby nastąpiła taka konieczność⁷⁴. Minister spraw zagranicznych 30.04.1931 r. odwołał Bombasa z dniem 30.06.1931 r. z Wicekonsulatu RP w Użhorodzie do centrali MSZ i jednocześnie przeniósł go z dniem 1.07.1931 r. w stan nieczynny⁷⁵. Prawdopodobnie o takiej decyzji zaważyła sprawa Sternberga, która mogła zaszkodzić opinii nie tyle konsulatu w Użhorodzie, ile polskich placówek dyplomatycznych w Czechosłowacji.

W kwietniu 1931 r. Poselstwo RP w Pradze zostało powiadomione przez wicekonsula w Użhorodzie (w tym czasie był nim Michał Świerżbiński) o możliwości zamieszczenia przez miejscową żydowską gazetę „Pávatal” listu obywatela o nazwisku Armin Sternberg pt. *W polskim konsulacie biją Żydów*. Jego autor miał opisać sprawę wezwania go do polskiego konsulatu, gdzie został znieważony, naruszono jego nietykalność cielesną i wyrzucono. Sternberg w towarzystwie dziennikarza z gazety węgierskiej „Keleti Ujsag” przybył w tej sprawie do konsulatu w Użhorodzie. Wicekonsul Świerżbiński wyraził ubolewanie oraz gotowość spełnienia zadostuczynienia według życzenia Sternberga. Ten był już na tyle usatysfakcjonowany, że zapowiedział wycofanie listu z redakcji. Jednak gazeta „Az zlet” wychodząca w Bratysławie poruszyła tę sprawę w nr 340 z 25.04.1931 r. w artykule pt. *Sie sind ein Gauner*. Zachodziła obawa przedrukowania tego artykułu w innych gazetach wychodzących na Rusi Zakarpackiej, dlatego czyniono starania, by temu zapobiec⁷⁶.

Urzędnikiem, który wezwał Sternberga do stawienia się w konsulacie, okazał się sekretarz konsularny Bombas. Ten składając wyjaśnienia, podał swoją wersję wydarzeń. W dniu 3.04.1931 r. stawił się wezwany do konsulatu obywatel czechosłowacki Armin Sternberg w sprawie pracującej u niego w charakterze służącej obywatelki polskiej Małty Rosenberg. Wobec aroganckiego zachowania wezwanego sekretarz Bombas wyprosił go z urzędu, a następnie sporządził w tej sprawie notatkę dla swojego przełożonego, w której wyjaśniał okoliczności zdarzenia. W dniu 24.03.1931 r. zgłosiła się do urzędu Małta Rosenberg ze skargą na swojego pracodawcę, iż ten bez jej zgody pobrał z jej książeczki oszczędnościowej kwotę 118 k.c. To było powodem wezwania Sternberga do wicekonsulatu celem złożenia wyjaśnień. Sam Bombas przyznał w sporządzonej notatce, że określił postępowanie wezwanego jako bezprawne oraz że polecił Sternbergowi, „by do trzech dni wpłacił tą sumę, poczem Wicekonsulat rozstrzygnie i zakomunikuje mu swą decyzję, w przeciwnym bowiem razie zostanie do tego przymuszony”⁷⁷. Sekretarz uznał, że wezwany swoim zachowaniem naruszył godność urzędnika w czasie sprawowania przez niego obowiązków służbowych i wnioskuje o skierowanie sprawy na drogę sądową⁷⁸.

⁷⁴ Tamże, s. 52.

⁷⁵ Tamże, s. 50; Dz.Urz. MSZ 1931, nr 6, poz. 39.

⁷⁶ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 76, s. 36-37. Pismo do poselstwa RP w Pradze w sprawie zajścia w Wicekonsulacie RP w Użhorodzie.

⁷⁷ Tamże, s. 38.

⁷⁸ Tamże, s. 39.

W tym samym czasie toczyła się także sprawa wyjaśniania pożyczki zaciągniętej przez konsula Zdzisława Maciejewskiego w Gałacz. MSZ zwrócił się do wicekonsula w Użhorodzie o udzielenie szczegółowych wyjaśnień na piśmie przez sekretarza konsularnego Bombasa na temat jego roli w Komitecie budowy Domu Polskiego w Gałacz oraz czemu nie poinformował o wspomnianej pożyczce urzędnika MSZ Klemensa Balickiego przybyłego w czerwcu 1929 r. dla przeprowadzenia likwidacji prywatnych zobowiązań pana Maciejewskiego⁷⁹.

Wicekonsul Zawadowski został przeniesiony (początkowo z dniem 16.07.1930 r., następnie zmieniono datę przeniesienia na 1.10.1930 r.) do konsulatu w Kijowie z zachowaniem tytułu wicekonsula II klasy⁸⁰. Jego miejsce zajął Michał Świerzbński, konsul II klasy przeniesiony z Konsulatu RP w Dyneburgu na Łotwie⁸¹. Dnia 15.10.1930 r. do placówki w Użhorodzie na własną prośbę została oddelegowana z Konsulatu RP w Morawskiej Ostrawie urzędniczka kontraktowa Maria Mertówna. Odbyło się to na zasadzie wymiany urzędników (za Emilię Żurkównę, o czym było wcześniej). Podania o przeniesienie obu urzędniczek zostały aprobowane przez kierowników urzędów: Ripę oraz Zawadowskiego⁸². Umowę z Mertówną zawierał już nowy wicekonsul w Użhorodzie – Świerzbński⁸³. Mertówna pełniła swoje obowiązki do 15.12.1930 r., następnie przeniesiona została do konsulatu w Pradze⁸⁴.

Dnia 1.04.1931 r. z konsulatu w Koszycach przeniesiony został do wicekonsulatu w Użhorodzie urzędnik kontraktowy Józef Meisner, któremu powierzono prowadzenie spraw wojskowych, księgowość, referat kosztów leczenia oraz tłumaczenia z języka węgierskiego. Ponadto dzięki znajomości języków czeskiego, niemieckiego, słowackiego i rusińskiego prowadził odczyty o Polsce w programach emitowanych przez tamtejsze radio i na różnego typu zebraniach, odpowiedzialny był za kontakty z dziennikarzami oraz z nieliczną Polonią, a także piastował godność wiceprezesa „Czytelnicy Polskiej”⁸⁵. Z Koszyc przeniesiony został również od 1.07.1931 r. urzędnik służby kontraktowej Bolesław Wojewoda⁸⁶. W tym samym dniu obowiązki w wicekonsulacie objął powołany ponownie do służby czynnej urzędnik etatowy, adiunkt kancelaryjny z tytułem sekretarza konsularnego, Wiktor Szachno⁸⁷. Pracę w służbie zagranicznej rozpoczął w 1922 r. Obowiązki pełnił kolejno w: Delegaturze RP do

⁷⁹ Tamże, s. 62; w tym czasie kierownictwo Konsulatu w Gałacz objął z dniem 1.09.1929 r. Antoni Świerzbński po odwołaniu z tego stanowiska Maciejewskiego spowodowanym niedopuszczalnym gospodarowaniem zasobami finansowymi urzędu i zaciągniętymi przez niego pożyczkami.

⁸⁰ Dz.Urz. MSZ 1930, nr 4, poz. 57; tamże, nr 5, poz. 81.

⁸¹ Tamże, nr 4, poz. 57; RSZ, 1933, s. 79; AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 78, *Urzednicy MSZ etatowi – [akta personalne kierownika konsulatu Michala Świerzbńskiego – mianowanie kierownikiem Wicekonsulatu RP w Użhorodzie. Korespondencja]*, s. 1-2.

⁸² AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 81, s. 1.

⁸³ Tamże, s. 5-7.

⁸⁴ Tamże, s. 8; RSZ, 1933, s. 118, nr p. 389.

⁸⁵ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 91, s. 35 i 48; tamże, sygn. 83, *Urzednicy kontraktowi MSZ – [akta personalne Józefa Meisnera. Opinia, korespondencja]*, s. 2.

⁸⁶ RSZ, 1933, s. 130, nr p. 711.

⁸⁷ Dz.Urz. MSZ 1931, nr 10, poz. 53.

spraw repatriacji w Piotrogradzie, Konsulacie Generalnym RP w Mińsku, Departamencie Administracyjnym MSZ, Konsulacie RP w Dyneburgu, Wicekonsulacie RP w Koszycach, Wicekonsulacie RP w Użhorodzie⁸⁸. W związku z likwidacją placówki w Koszycach Szachno został odwołany do MSZ, a z dniem 1.07.1931 r. przeniesiony w stan nieczynny⁸⁹. Decyzję tę jednak anulowano i przydzielono go do Wicekonsulatu RP w Użhorodzie⁹⁰. Wśród urzędników wymieniony jest również woźny urzędu Franciszek Madeja, będący na służbie od 1.05.1927 roku⁹¹. Ostatnim w roku 1931 urzędnikiem kontraktowym przydzielonym do wicekonsulatu w Użhorodzie z dniem 24 grudnia była Janina Horóbska⁹².

W 1932 r. za urzędowania konsula Świerzbńskiego powróciła sprawa siedziby dla wicekonsulatu. Lokal przy ul. Żatkowycza 6 zdaniem konsula był zbyt drogi i nieodpowiedni dla tego urzędu. Kontrakt zawarty z właścicielem budynku obowiązywał do 1.01.1934 r. Złożony do MSZ wniosek konsula Świerzbńskiego o zakup willi przy ul. Sobranieckiej 70, oferowanej przez Milana Wisznowskiego⁹³, został odrzucony z powodu trudnej sytuacji finansowej⁹⁴. Kolejną propozycją, jaką konsul Świerzbński przedstawił MSZ, był dom należący do zbankrutowanego bogacza użhorodzkiego Virany'ego. Położony przy ul. Duchnowicza, zbudowany w 1911 r. budynek miał wygląd okazałej rezydencji. Wyposażony był w centralne ogrzewanie, składy dla opału, wina i spiżarnie, miał podłączenie do miejskiego wodociągu. Dodatkowo na dziedzińcu znajdowała się wykuta w skale studnia z źródlaną wodą. Konsul Świerzbński zauważał, że liczba pokoi w mieszkaniu kierownika urzędu przekraczałyby potrzeby, ale można je było wykorzystać dla osób przyjeżdżających z ministerstwa czy poselstwa, gdyż w mieście brakowało porządných hoteli⁹⁵. Z opisu widać, że nieruchomość ta ze względu na swoją wielkość i wyposażenie znacznie przekraczała potrzeby konsulatu, a także możliwości finansowe co do jej zakupu i utrzymania. W MSZ uznano kwotę 500 000 k.c., czyli 125 000 zł, za wygórowaną wobec ogólnego spadku cen nieruchomości oraz panującego kryzysu⁹⁶. Zmianę adresu Konsulatu RP w Użhorodzie odnotowujemy w *Roczniku Służby Zagranicznej* z 1935 r. – ul. Lwa Tolsteho 13 (Lwa Tołstoja)⁹⁷.

Ruch kadrowy w 1932 r. rozpoczął się przeniesieniem Meisnera do konsulatu w Pradze z dniem 30 kwietnia⁹⁸. Po jego odejściu z placówki sprawy „Gazety Pol-

⁸⁸ RSZ, 1933, s. 76, nr p. 473.

⁸⁹ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 77, *Urzędnicy etatowi MSZ – [akta personalne Wiktora Szachno. Kwestionariusz osobowy, korespondencja]*, s. 13.

⁹⁰ Tamże, s. 16.

⁹¹ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 91, s. 35.

⁹² RSZ, 1933, s. 110, nr p. 189; RSZ, 1935, s. 228, nr p. 161.

⁹³ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 108, *Gmach MSZ [sprawy kupna domu i nieruchomości dla konsulatu. Fotografie, plany]*, s. 35. Sprawa nr 2780/32 zakupu willi dla siedziby wicekonsulatu w Użhorodzie.

⁹⁴ Tamże, s. 6 i 42.

⁹⁵ Tamże, s. 9-11, sprawa nr 10272/32 kupna domu dla siedziby wicekonsulatu w Użhorodzie.

⁹⁶ Tamże, s. 14.

⁹⁷ RSZ, 1935, s. 43.

⁹⁸ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 83, s. 1, pismo konsula M. Świerzbńskiego adresowane do J. Meisnera w sprawie przeniesienia służbowego do konsulatu RP w Pradze, nr 4204/32

skiej” oraz prowadzenie odczytów o Polsce na zebraniach i w programach lokalnego radia ze względu na doświadczenie i znajomość języka czeskiego, słowackiego, węgierskiego i niemieckiego przejął Bolesław Wojewoda⁹⁹. Natomiast na miejsce Meisnera z placówki w Pradze przeniesiono z dniem 1.05.1932 r. Józefa Kontnego¹⁰⁰. W lipcu 1932 r. skład osobowy placówki przedstawiał się następująco: dwóch urzędników etatowych – wicekonsul Świerziński oraz sekretarz konsularny Szachno, czterech urzędników kontraktowych – Chlebiak, Horóbska, Kontny, Wojewoda¹⁰¹. Obowiązki urzędników kontraktowych rozdzielono następująco:

- Chlebiak Leopold – archiwariusz, protokolant, referat świadectw pochodzenia towarów. Prowadził dziennik podawczy, archiwum, księgę materiałów oraz referat świadectw pochodzenia towarów;
- Horóbska Janina – referat kosztów leczenia. Prowadziła sprawy związane z kosztami leczenia, ekspedyt, bibliotekę konsularną, przepisywała na maszynie raporty kierownika placówki, chwilowo zajmowała się sprawami obywatelstwa, wydobywania dokumentów małżeństwa oraz zwolnieniami z obywatelstwa polskiego;
- Kontny Józef – referat paszportowy i spraw obywatelskich. Prowadził sprawy paszportowe, wizowe, zwolnień z obywatelstwa polskiego, legalizacji dokumentów i księgowanie, chwilowo również sprawy małżeństwa;
- Wojewoda Bolesław – referat wojskowy, handlowy, obywatelski, repatriacyjny. Prowadził sprawy wojskowe, wydalenia, pozbawienia obywatelstwa, przynależności, wydobywania dokumentów małżeństwa, metryk i repatriacji, tłumaczenia, informację handlową, poszukiwania, ubezpieczenia społeczne, spadki, chwilowo prowadził buchalterię i przyjmował petentów¹⁰².

Szachno został na mocy decyzji z 8.07.1932 r. odwołany z dniem 31.10.1932 r. z zajmowanego stanowiska w Wicekonsulacie RP w Użhorodzie i z dniem 1.11.1932 r. przeniesiony do MSZ. Jednocześnie poproszono wydział budżetowy (A.II.) „o skreślenie z dniem 1.11.1932 r. etatu po p. S. w Kons. RP w Użhorodzie”¹⁰³. Konsul Świerziński zareagował na decyzję o odwołaniu Szachno, zwracając się 27 września pismem do Poselstwa RP w Pradze, wykazując w jego treści swoją obawę groźby uszczuplenia etatowego placówki: „[...] zachodzi obawa, że Ministerstwo kierując się akcją oszczędnościową ten etat skasuje, jak to już uczyniło

z kwietnia 1932 r.; RSZ z 1933, 1934, nie podano pełnienia obowiązków urzędnika kontraktowego J. Meisnera w wicekonsulacie RP w Użhorodzie, okres 1.04.1931-30.04.1932, podano natomiast konsul w Koszycach 15.08.1929-30.04.1932 i konsul w Pradze od 1.05.1932.

⁹⁹ Tamże, sygn. 91, s. 49; AAN, Konsulat RP Bratysława, sygn. 3 [*Sytuacja wewnętrzna w Czechosłowacji – głównie działalność bloków słowackich stronnictw autonomicznych. Udział w wyborach parlamentarnych, szkolnictwo, raporty własne, korespondencja, prasa, tekst umowy pittsburskiej i deklaracji marcińskiej*], s. 345.

¹⁰⁰ RSZ, 1933, s. 113, nr p. 271; Dz.Urz. MSZ 1927, nr 1, poz. 10, figuruje jako urzędnik etatowy, zwolniony z dniem 31.12.1926 r.

¹⁰¹ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 91, s. 181.

¹⁰² Tamże, s. 196-197.

¹⁰³ Tamże, sygn. 77, s. 27, rozdzielnik, pkt. 4; Dz.Urz. MSZ 1932, nr 14, poz. 100.

w innych konsulatach [...] skasowanie etatu sekretarza uniemożliwiłoby normalne funkcjonowanie biura i spowodowałoby znaczne zaległości. P. Szachno przez kilka miesięcy kierował zlikwidowanym Wicekonsulatem Rz. P. w Koszycach i jego dokładna znajomość ze sprawami tamtego terenu obok gorliwej i sumiennej pracy w wielkim stopniu ułatwia sprawne funkcjonowanie urzędu. Ale jeżeli jego odwołanie jest już nieuniknione, to w interesie służby poczuwam się do obowiązku prosić o wyznaczenie tu równie doświadczonego i gorliwego następcę i to w możliwie najkrótszym czasie. Upraszam Poselstwo o łaskawe wstawiennictwo wobec Ministerstwa w tej sprawie”¹⁰⁴. Konsul Świerzbiński kierując prośbę o interwencję poselstwa, miał świadomość, że etat po Szachno decyzją p.o. naczelnika Wydziału Osobowego Wiktora T. Drymmera został zlikwidowany. Konsul argumentował konieczność zachowania etatu oraz bezwzględного obsadzenia go kompetentnym urzędnikiem sytuacją polityczną na Rusi Zakarpackiej, gdzie obserwowano właśnie konsolidację narodu karpatorusińskiego i zaostrzający się w związku z tym konflikt z ruchem ukraińskim. Istniał również problem ruchu ukraińskiego, który z terenu Rusi Podkarpackiej prowadził w Małopolsce Wschodniej antypolskie akcje. Urząd odgrywał ważną rolę, obserwując te procesy i raportując je centrali. Ponadto bieżąca działalność urzędu w sprawach obywatelstwa, pozbawienia pracy i odmowy prawa pobytu obywatelom polskim w związku z kryzysem ekonomicznym znacznie wzrosła. Wszystkie sprawy urzędowe prowadził szczupły, czteroosobowy personel kontraktowy pracujący 10-11 godzin dziennie¹⁰⁵. Działania Świerzbińskiego przyniosły pozytywny efekt. Etat został utrzymany i obsadzony nowym urzędnikiem. Z dniem 1.11.1932 r. przydzielono do Wicekonsulatu RP w Użhorodzie, z jednoczesnym mianowaniem na attaché konsularnego, Jerzego Szczeniowskiego¹⁰⁶.

Pensje personelu konsulatów, opłaty za lokale oraz wszystkie wydatki związane z urzędową działalnością takiej placówki pokrywane były z jej budżetu, który tworzone ze środków przesyłanych z centrali MSZ. Z powodu kryzysu gospodarczego konieczność oszczędności zmusiła również resort spraw zagranicznych nie tylko do redukcji personelu konsulatów, ale i do likwidacji kilku placówek konsularnych, m.in. w Koszycach¹⁰⁷.

Jerzy Szczeniowski legitymował się jak na swój wiek (ur. 1905) dużą praktyką w służbie zagranicznej, zdobywając doświadczenie w centrali MSZ, Poselstwach RP przy Kwirynale i w Berlinie¹⁰⁸. Po półrocznym pobycie w Użhorodzie przeniesiony został z dniem 1.05.1933 r. do Poselstwa RP w Pradze w charakterze attaché¹⁰⁹. W tym samym dniu objął urzędowanie w użhorodzkiej placówce urzędnik kontraktowy Henryk Wiśniewski¹¹⁰, przeniesiony z Konsulatu RP w Brukseli. Można zało-

¹⁰⁴ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 78, s. 8-9.

¹⁰⁵ Tamże, s. 9.

¹⁰⁶ Tamże, sygn. 79, *Urzednicy etatowi MSZ – [akta personalne Jerzego Szczeniowskiego]*, s. 2; Dz.Urz. MSZ 1932, nr 20, poz. 147.

¹⁰⁷ W. Skóra, *Służba konsularna...*, s. 93. Wicekonsulat w Koszycach zlikwidowano 1.07.1931 r.

¹⁰⁸ RSZ, 1933, s. 76, nr p. 474.

¹⁰⁹ Dz.Urz. MSZ 1933, nr 8, poz. 63.

¹¹⁰ RSZ, 1934, s. 123, nr p. 667.

żyć, iż zajął on miejsce po Kontnym¹¹¹. Szybko, bo już 24 maja, Świerbiński pismem do MSZ komunikował o nieprzydatności przydzielonego urzędnika do pracy. Ponadto z posiadanych przez konsula informacji wynikało, iż Wiśniewski miał zamiar nawiązać współpracę z miejscowym kupcem o nazwisku Rosenberg celem spekulacji towarem sprowadzanym z Polski, poza tym nawiązał również liczne znajomości w sferach żydowskich¹¹². Decyzją z 31.05.1933 r. Wiśniewski został przeniesiony z dniem 1.06.1933 r. do centrali MSZ¹¹³. Z dniem 1.06.1933 r. na miejsce Wiśniewskiego przydzielono urzędnika kontraktowego Andrzeja Waligórskiego¹¹⁴. Jego funkcja w konsulacie była kamuflażem dla zakonspirowania właściwej działalności. W rzeczywistości kierował on placówką wywiadowczą o kryptonimie „Ralf”, utworzoną przy konsulacie w Użhorodzie. Organizował działalność wywiadowczą na Ruś Zakarpacką i Słowację oraz uzyskiwał informacje o organizacjach ukraińskich i ZSRR¹¹⁵.

W latach 1929-1933 podania o pracę w charakterze pracownika kontraktowego czy niższego pracownika kontraktowego w Wicekonsulacie RP w Użhorodzie, jak wynika z analizy akt, złożyło dziesięć osób, a przynajmniej zachowało się tyle dokumentów o tym świadczących¹¹⁶.

Region Rusi Zakarpackiej stanowił dla polskiej polityki zagranicznej dość istotny komponent w relacjach z południowymi sąsiadami. Plany uzyskania wspólnej granicy z Węgrami oraz dążenie samych Węgrów do odzyskania tego regionu po jego utracie na rzecz Czechosłowacji w wyniku decyzji traktatowych wymagały od Polski bardziej efektywnego działania na Zakarpaciu. Dodatkowo nakładały się na to sprawy organizacji ukraińskich w tym regionie, które korzystając z przyzwolenia władz czechosłowackich, prowadziły na terenie Małopolski Wschodniej, jak już zostało wspomniane, antypolskie przedsięwzięcia. Rozwijał się i krzepł rusiński ruch na rzecz autonomii, stojący w opozycji do ruchu ukraińskiego. Sytuacja wymagała baczniejszej kontroli oraz zapewnienia realnego wpływu na postępowanie niektórych działaczy ruchu rusińskiego czy węgierskiego. Takie zadania wykonywał wicekonsulat w Użhorodzie. Urzędowi temu podniesiono rangę i z dniem 1.08.1933 r.

¹¹¹ Patrz przyp. 84, nie jest już wymieniany wśród urzędników kontraktowych w RSZ z 1934 r. ani kolejnych.

¹¹² AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 92, *Różne sprawy personalne [– akta personalne pracowników, sprawy zamówień wyrobów tytoniowych i spirytusowych dla urzędów zagranicznych. Korespondencja]*, s. 17.

¹¹³ RSZ, 1935, s. 245, nr p. 628.

¹¹⁴ Tamże, 1934, s. 122, nr p. 637.

¹¹⁵ P. Kołakowski, *Między Warszawą a Pragą. Polsko-czechosłowackie stosunki wojskowo-polityczne 1918-1939*, Warszawa 2007, 2009, s. 391.

¹¹⁶ AAN, Konsulat Użhorod, sygn. 91; *Paweł Sztefek, zam. Śmiłowice, Czeski Śląsk*, s. 1-3; *Józef Santarius, zam. Górna Sucha*, s. 8-9; *Józef Ryba, zam. Stonawa*, s. 10; *Władysław Brachaczek, zam. Sucha Górna, Śląsk Cieszyński*, s. 62-64; *Janina Nowakowska, zam. Poznań*, s. 146-147; *Franciszek Czyż, zam. Olomunec*, s. 139-140; *Adolf Gawlas, zam. Sucha Górna*, s. 178-180; *Paweł Gajdaczak, zam. Rapica*, s. 182-183; *Stefan Mandrysz, zam. Stare Hamry, Czeski Śląsk*, s. 188-189; tamże, sygn. 92, s. 7, *Alojzy Otton Pacocha, zam. Kokawa n. Rim.; Władysław Brachaczek (powtórne podanie), Sucha Górna*, s. 10-11.

dokonano aktu przemianowania Wicekonsulatu na Konsulat RP w Użhorodzie¹¹⁷. Obszar kompetencyjny konsulatu w Użhorodzie od lipca 1931 r. w wyniku likwidacji wicekonsulatu w Koszycach¹¹⁸ objął Żupę Koszycką. Kompetencja terytorialna urzędu rozciągała się na: Ruś Podkarpacką, wschodnie powiaty Słowacji: Koszyce miasto i powiat, Gelnica, Sabinov, Preszov, Stropkov, Medzilaborce, Snina, Humenne, Vranov n.T., Gieraltovce, Michalovce, Trebiszov, Kralovsky Chlumeč, Sobrance, Moldava n.B. i Veľke Kapuszany¹¹⁹.

Konsul Świerżbiński odszedł z placówki, przeniesiony z dniem 31.01.1934 r. do centrali MSZ i mianowany radcą ministerialnym¹²⁰. Odwołanie z placówki w Użhorodzie nastąpiło wskutek żądania strony czechosłowackiej¹²¹. Z dniem 1.02.1934 r. z MSZ został przeniesiony na stanowisko kierownika konsulatu w Użhorodzie, pozostający dotąd bez przydziału, radca ministerialny Mieczysław Chałupczyński¹²². W służbie zagranicznej pełnił obowiązki od listopada 1918 r., z przerwą między lutym 1920 a styczniem 1922 r., następnie przez dziesięć miesięcy pracował w Departamencie Polityczno-Ekonomicznym MSZ, a potem przez rok, tj. do października 1923 r., jako sekretarz poselstwa II klasy, w Poselstwie RP w Moskwie. Po przeniesieniu do centrali MSZ w lutym 1924 r. ponownie przydzielony został do poselstwa w Moskwie. Przebywał tam ponad dwa lata. Po przeniesieniu do MSZ w czerwcu 1926 r. został radcą ministerialnym. W lutym 1927 r. przydzielono go do Poselstwa RP przy Kwirynale z awansem na sekretarza poselstwa I klasy. W styczniu 1929 r. został przeniesiony do Poselstwa RP w Berlinie, a w lutym 1932 r. odwołany do MSZ, gdzie pozostawał bez przydziału do momentu mianowania na konsula w Użhorodzie¹²³.

W pierwszym kwartale 1934 r. placówka w Użhorodzie obsługiwana była przez pracowników kontraktowych: Chlebiką, Horóbską, Wojewodę, Waligórskiego i Janinę Adamowicz. Adamowicz przeniesiona została do konsulatu w Użhorodzie z centrali MSZ z dniem 1.01.1934 r., mając za sobą pracę m.in. w Konsulacie Generalnym w Paryżu i Poselstwie w Bernie¹²⁴. Przydzielono jej prowadzenie księgowości i wypłaty rent inwalidzkich, a po odejściu Horóbskiej zajęła się ekspedycją, prenumeratą pism i przepisywaniem na maszynie rękopisów konsula. Według opinii Chałupczyńskiego, wyrażonej w liście o raczej prywatnym charakterze z 23 października 1934 r. do prawdopodobnie radcy poselstwa, w stonowanych i delikatnych słowach skreślił

¹¹⁷ Dz.Urz. MSZ 1933, nr 14, poz. 122.

¹¹⁸ Tamże, 1931, nr 12, poz. 62, *Komunikat w sprawie likwidacji urzędów konsularnych Rz.P.*

¹¹⁹ RSZ, 1935, s. 43.

¹²⁰ Dz.Urz. MSZ 1933, nr 20, poz. 172.

¹²¹ M. Koźmiński, *Polska i Węgry przed drugą wojną światową (październik 1938-wrzesień 1939). Z dziejów dyplomacji i irredenty*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 91; M. Jarnecki, *Portret oportunisty. Polityczne wybory i meandry posła Stefana Fencika. Kartka z dziejów Rusi Zakarpackiej w okresie międzywojennym*, „Studia Historica Slavo-Germanica” 2003 (2004), t. XXV, s. 135-136.

¹²² Dz.Urz. MSZ 1933, nr 20, poz. 172; RSZ, 1934, s. 19, nr p. 36.

¹²³ RSZ, 1933, s. 18, nr p. 43.

¹²⁴ Dz.Urz. MSZ 1933, nr 20, poz. 172; RSZ, 1934, s. 98, nr p. 1.

uwagę na temat niepokojącego stanu psychicznego Adamowicz, upatrując w jej zachowaniu symptomów manii prześladowczej i neurastenii, zaznaczając jednak, iż z powierzonych obowiązków wywiązuje się na ogół poprawnie. Sytuacja ta zbiegła się ze sprawą woźnego w konsulacie Franciszka Madei podejrzewanego o szpiegostwo, o czym poniżej. Adamowicz wmówiła sobie (opisuje Chałupczyński), że teraz „ona padnie ofiarą podejrzeń, które ją zgubią”. Konsul wyraził opinię, że w innych warunkach i większym mieście Adamowicz doszłaby do równowagi. W konkluzji prosił o wymianę urzędnika, koniecznie na mężczyznę¹²⁵. W sierpniu do placówki w Użhorodzie przeniesiono z konsulatu w Pradze urzędnika kontraktowego Władysława Baranowskiego¹²⁶. Od września konsul Chałupczyński przez poselstwo w Pradze informował MSZ o poczynionych obserwacjach dotyczących niższego urzędnika kontraktowego zatrudnionego w konsulacie Madei, pełniącego funkcję woźnego, które pozwalały przypuszczać, iż wymieniony może prowadzić agenturalną działalność. Sprawę przekazano do Oddziału II Sztabu Głównego WP, gdzie zdecydowano o jego zatrzymaniu¹²⁷. Zabezpieczeniem rzeczy należących czy będących w posiadaniu Madei zajął się konsul Chałupczyński. Komisyjnie otwarto kuchnię, w której mieszkał woźny, dokonano opisu i zabezpieczenia rzeczy oraz spisano protokół z czynności. Oprócz konsula Chałupczyńskiego w tych czynnościach uczestniczyli: Andrzej Waligórski – podpisany jako „referent bezpieczeństwa”, oraz Witold Łączczyński – szofer¹²⁸. Biuro Personalne MSZ poleciło natychmiast rozwiązać stosunek służbowy z niższym kontraktowym funkcjonariuszem konsulatu Madeją¹²⁹. Ponadto nakazało wewnętrzne postępowanie wyjaśniające po informacji, iż jest on wierzycielem dwóch osób związanych pośrednio z konsulem, w tym członka rodziny pracownika. Były to: Janina Wojewodowa i Stanisława Tylmanowska¹³⁰. Konsul Chałupczyński wyjaśniał, że Wojewodowa jest matką Bolesława Wojewody, urzędnika kontraktowego konsulatu w Użhorodzie. Chcąc poczynić przetwory na zimę, zaciągnęła pożyczkę u woźnego Madei. Relacje Wojewodowej z Madeją mimo uwag jej syna były, co prawda, zbyt poufale, ale wynikało to z jej prostolinijności i nieorientowania się w hierarchii urzędniczej. Natomiast Stanisława Tylmanowska pracowała w konsulacie jako kucharka. Pożyczyła od Madei 25 złotych, gdyż dołączyła do wycieczki z okazji II Zjazdu Polaków, zaś wcześniej pożyczyła wyjeżdżającemu do Warszawy szoferowi Łączczyńskiemu kwotę 50 złotych¹³¹. Po odejściu woźnego Madei i wyjaśnieniu sprawy sytuacja w konsulacie powróciła do normy. Jedynie u Adamowicz spowodowało to nasilenie przekonania o szczególnym zainteresowaniu otoczenia jej osobą.

¹²⁵ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 84, *Urzednicy kontraktowi MSZ – [akta personalne Adamowicz Janiny. Korespondencja]*, s. 1-2.

¹²⁶ RSZ, 1935, s. 222, nr p. 11.

¹²⁷ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 93, *Różne sprawy personalne – [sprawa zwolnienia z pracy Franciszka Madeji. Korespondencja]*, s. 6.

¹²⁸ Tamże, s. 1-3, 5.

¹²⁹ Tamże, s. 8.

¹³⁰ Tamże, s. 9 i 16.

¹³¹ Tamże, s. 17.

Szef Wydziału Osobowego w MSZ Drymmer zdawał sobie sprawę, iż niższy personel kontraktowy: gońcy, woźni mają możliwość uzyskiwania informacji i dokumentów w urzędach dzięki dostępowi jako pracownicy do kluczy i tym samym do pomieszczeń w urzędach. Pracownicy konsulatów znajdujących się na terytorium ZSRR, Niemiec i Czechosłowacji podlegali szczególnemu postępowaniu sprawdzającemu pod kątem ich ewentualnej współpracy z obcym wywiadem¹³². Uczulenie konsulów w tej kwestii powodowało, iż każde „inne” zachowanie pracownika budziło zaniepokojenie i uruchamiało obowiązujące w tym zakresie procedury. Poufne rozporządzenie szefa Biura Personalnego MSZ z 1937 r. wprowadziło zasady w relacjach urzędników etatowych z niższymi pracownikami kontraktowymi. Zwracając się do podwładnego, należało używać formy „pan”. Zakazano też wykorzystywania ich w czynnościach przekraczających obowiązki, zwłaszcza wykonywania „posług osobistych”, bez odrębnej umowy regulującej zakres czynności. Ogólnie chodziło o to, by przełożeni przyzwoicie odnosili się do podległych służbowo niższych pracowników kontraktowych, a nie traktowali ich jak służby opłacanej z budżetu państwa¹³³. Jednakże należy zauważyć, że właśnie takie traktowanie niższych pracowników służby konsularnej czy MSZ mogło ułatwiać obcym wywiadom pozyskanie ich do współpracy. Drymmer musiał zdawać sobie sprawę z tej zależności. Zamiast (albo obok) „wnikliwego sprawdzenia” korzystnie było uregulować, niestety rozporządzeniem, kwestię poprawnych relacji. Wojciech Skóra na podstawie wspomnień posła polskiego w Wiedniu Jana Gawrońskiego słusznie zauważa, że były to nawyki głęboko zakorzenione i niełatwo było je zmienić rozporządzeniem¹³⁴.

Dnia 1.01.1935 r. nastąpiły zmiany personalne w użhorodzkim konsulacie. Urzędniczka kontraktowa Adamowicz została przeniesiona do Poselstwa RP w Kairze¹³⁵, które już w listopadzie 1934 r. zwróciło się do Konsulatu RP w Użhorodzie o jej kartę ewidencyjną¹³⁶. Na pokrycie kosztów podróży do Kairu MSZ upoważniło konsulat do wypłaty, według przypisanych norm, z dochodów konsularnych kwoty 3000 koron czeskich¹³⁷. W tym samym dniu do konsulatu w Użhorodzie przydzielono w charakterze urzędnika kontraktowego urzędnika etatowego – sekretarza administracyjnego w MSZ Anielę Łagowską¹³⁸. Na czas pełnienia tej funkcji udzielono jej jako urzędnikowi etatowemu MSZ bezpłatnego rocznego urlopu¹³⁹. W ciągu roku

¹³² W. Skóra, *Służba konsularna...*, s. 327.

¹³³ Tamże.

¹³⁴ Tamże.

¹³⁵ RSZ, 1935, s. 222, nr p. 2.

¹³⁶ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 84, s. 3.

¹³⁷ Tamże, s. 5, co do zasady pracownicy kontraktowi sami opłacają koszty przejazdu do miejsca urzędowania. W wyjątkowych wypadkach, gdy pracownik nie mógłby pokryć kosztów podróży, MSZ mógł pokryć koszty z własnych funduszy do wysokości ceny biletu III kl. kolei lub II kl. okrętu. Przy przejazdach na teren m.in. Afryki do wysokości ceny biletu II kl. kolei (Dz.Urz. MSZ 1933, nr 8, poz. 59, par. 10).

¹³⁸ RSZ, 1935, s. 178, nr p. 232 i s. 218, nr p. 27.

¹³⁹ Dz.Urz. MSZ 1935, nr 1, poz. 12; AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 87, *Urzednicy kontraktowi MSZ – [akta personalne Anieli Łagowskiej. Umowa w sprawie zawarcia stosunku służbowego, podania, korespondencja]*, s. 2 i 7.

składała ona podania o przyznanie zapomogi i zasiłku, udzielenie urlopu zdrowotnego, przyznanie zasiłku na przeprowadzenie kuracji, w sprawie przeniesienia na inną placówkę¹⁴⁰. Z analizy pisma naczelnika w MSZ Mieczysława Grabińskiego do konsula Chałupczyńskiego na temat Łagowskiej wynika, iż częstą jej praktyką było zbyt nadmierne wykorzystywanie przywilejów wynikających z pracy w służbie zagranicznej kosztem pozostałych pracowników¹⁴¹. Wszystkie podania Łagowskiej nie zostały uwzględnione. Zwróciła się ona natomiast z podaniem o przedłużenie urlopu bezpłatnego o kolejny rok, do 31.12.1936 r., dla umożliwienia pełnienia obowiązków pracownicy kontraktowej w konsulacie w Użhorodzie, na co MSZ wyraziło zgodę¹⁴². Jej kariera w służbie zagranicznej miała początek we wrześniu 1921 r. na niższych stanowiskach w MSZ w różnych okresach: wrzesień-grudzień 1921 r. prowizoryczna urzędniczka; lata 1926-30 rejestratorka w Departamencie Konsularnym; lata 1931-33 stan nieczynny, Departament Polityczny – rejestratorka, sekretarz. Poza granicami kraju Łagowska pełniła, kolejno, funkcje: pracownika kontraktowego w Konsulacie RP w Morawskiej Ostrawie (w latach 1921-26); pracownika etatowego w Konsulacie RP w Kijowie (w latach 1930-31); pracownika kontraktowego, będącego na urlopie bezpłatnym w MSZ, w Konsulacie RP w Budapeszcie (1933); sekretarza administracyjnego w Poselstwie RP w Helsingfor (1933-34)¹⁴³.

W latach 1935-36 sytuacja kadrowa Konsulatu w Użhorodzie była w miarę ustabilizowana. W 1936 r. jego personel składał się z konsula, pięciu pracowników kontraktowych: Baranowskiego, Chlebika, p.o. pracownika kontraktowego Łagowskiej, Waligórskiego, Wojewody oraz dwóch niższych pracowników kontraktowych; woźnego konsulatu Piotra Matuszewskiego (na miejsce zwolnionego Madei) oraz szofera Łączyńskiego¹⁴⁴. Można by przyjąć, że Matuszewski został przyjęty do pracy w konsulacie w charakterze woźnego w 1936 r., gdyż wtedy właśnie uchylono przepisy uniemożliwiające przyjmowanie nowych niższych pracowników kontraktowych, nawet w sytuacji konieczności uzupełnienia wakatu po zwolnionym pracowniku, o czym niżej. Natomiast przeciw temu świadczą dokumenty z prowadzonego w konsulacie w Użhorodzie dochodzenia w sprawie Arona Bleicha dotyczącego nielegalnego przemytu ludzi¹⁴⁵. Z protokołu przesłuchania Matuszewskiego wynika, że w konsulacie był on już na początku 1935 roku¹⁴⁶.

Aniela Łagowska zostaje w październiku 1936 r. przeniesiona do Konsulatu RP w Morawskiej Ostrawie¹⁴⁷, zaś w odwrotną stronę – do użhorodzkiego konsulatu – Maria Szczypczykówna¹⁴⁸.

¹⁴⁰ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 87, s. 8-10.

¹⁴¹ Tamże, s. 12.

¹⁴² Dz.Urz. MSZ 1936, nr 1, poz. 15; AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 87, s. 18.

¹⁴³ RSZ, 1937, s. 188, nr p. 220.

¹⁴⁴ Tamże, 1936, s. 43; AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 141, *Waloryzacja i konwersja – wydawania obligacji 3% Premiovej Pożyczki Inwestycyjnej z r. 1935. Okólnik, korespondencja*, s. 8-9.

¹⁴⁵ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 124, *Wystawianie paszportów – sprawy nielegalnych paszportów i nielegalnego przekraczania granic państwowych. Protokoły zeznań, korespondencja*, s. 2.

¹⁴⁶ Tamże, s. 6.

¹⁴⁷ RSZ, 1938, s. 201, nr p. 224; AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 87, s. 23.

¹⁴⁸ RSZ, 1937, s. 258, nr p. 537.

Jak już zostało wspomniane, w 1936 r. zaszły zmiany w zatrudnianiu niższych pracowników kontraktowych, których zakaz przyjmowania do pracy obowiązywał od trzech lat¹⁴⁹. Zgodnie z nowym zarządzeniem ubiegający się o zatrudnienie w służbie zagranicznej w charakterze niższego pracownika kontraktowego winien wnieść podanie do Biura Personalnego MSZ wraz z referencjami od minimum trzech osób, własnoręcznie napisanym życiorysem zawierającym również informację o znajomości języków obcych, dwie fotografie, świadectwo urodzenia, dowód obywatelstwa, świadectwo wykształcenia, świadectwo dotychczasowej pracy, zaświadczenie wojskowe, świadectwo zdrowia wydane przez lekarza urzędowego, dowody posiadanych odznaczeń polskich i obcych. Kandydaci mający rodziny składali świadectwa ślubu i akty urodzeń dzieci. Niższych pracowników kontraktowych przyjmował i zwalniał oraz wyznaczał wysokość ich wynagrodzenia dyrektor biura personalnego MSZ. Od zatrudnianego niższego pracownika kontraktowego przyjmowano oświadczenie zawierające przyrzeczenie zachowania tajemnicy służbowej o treści: „W związku z zawartą ze mną umową o pracę, zobowiązuję się pod rygorem natychmiastowego rozwiązania umowy, – niezależnie od skutków karno-sądowych, – do zachowania w ścisłej tajemnicy wszystkich spraw, o których dowiem się przy wykonywaniu lub w związku z wykonywaniem moich obowiązków służbowych, co własnoręcznym podpisem stwierdzam”¹⁵⁰. Zgodnie z nowym zarządzeniem umowy zawarte wcześniej musiały być zmienione według nowych wzorów w ciągu miesiąca od otrzymania dziennika urzędowego MSZ.

Również umysłowych pracowników kontraktowych objęły nowe przepisy obowiązujące przy przyjęciu do pracy. Dotychczas to konsul występował do MSZ o przyjęcie kandydata do pracy w podległej sobie placówce. Nowe zarządzenie określało, iż to sam kandydat występuje z podaniem o przyjęcie do pracy do Biura Personalnego MSZ. Zobowiązany był przedstawić minimum trzy referencje oraz podać szczegółowe dane o sobie i o najbliższej rodzinie oraz stanie majątkowym. Kandydata w przypadku przyjęcia do pracy obowiązywała dwutygodniowa bezpłatna praktyka w centrali MSZ. W zawieranych umowach zakazano przyznawania pracownikom umysłowym jakichkolwiek tytułów służbowych. Z chwilą zawarcia umowy podpisywali oni przyrzeczenie służbowe o treści: „W związku z zawartą ze mną umową o pracę w charakterze umysłowego pracownika kontraktowego w służbie Ministerstwa Spraw Zagranicznych, przyrzekam uroczyście Rzeczypospolitej Polskiej z całej duszy wiernie służyć, pożytek Państwa Polskiego i dobro publiczne według najlepszego rozumienia zawsze mając przed oczyma, przepisów prawa i zarządzeń moich władz przełożonych ściśle przestrzegać, w stosunku do spraw sobie powierzonych tajemnicy urzędowej dochować, obowiązki swoje spełniać gorliwie i sumiennie, co

¹⁴⁹ Dz.Urz. MSZ 1933, nr 3, poz. 15, zarządzenie uchylone (tamże, 1936, nr 10, poz. 99, ust. 14 b.).

¹⁵⁰ Tamże, 1936, nr 10, poz. 99, wcześniejsze przepisy o zatrudnianiu niższych pracowników kontraktowych (tamże, 1932, nr 4, poz. 23) nie wymagały zatwierdzenia przyjęcia pracownika przez MSZ oraz składania przyrzeczenia o zachowaniu tajemnicy służbowej. W umowie nakładano zobowiązanie o ścisłym stosowaniu się do instrukcji i zarządzeń normujących porządek pełnienia służby wewnętrznej i zewnętrznej.

własnoręcznym podpisem stwierdzam”¹⁵¹ oraz oświadczenie o zachowaniu tajemnicy służbowej o treści: „Oświadczam, że zaznajomiłem się z treścią artykułu 24 ustawy o państwowej służbie cywilnej z dnia 17 lutego 1922 r. (Dz.U. R.P. Nr 21, poz. 164) oraz innych zarządzeń w sprawie zachowywania tajemnicy służbowej, co własnoręcznym podpisem stwierdzam”¹⁵². Umowy wcześniej zawarte z umysłowymi pracownikami kontraktowymi musiały być zmienione na zgodne z nowym zarządzeniem w terminie jednego miesiąca od otrzymania dziennika urzędowego MSZ. Nowe regulacje zapewniły ostrzejszą selekcję nie tylko umysłowych pracowników kontraktowych, ale i niższych pracowników kontraktowych. Dawało to realną i bezpośrednią kontrolę nad personelem placówek konsularnych dyrektorowi Biura Personalnego.

Z dniem 1.02.1937 r. został przeniesiony z konsulatu w Użhorodzie do Konsulatu RP w Budapeszcie umysłowy pracownik kontraktowy Bolesław Wojewoda¹⁵³. Z tym samym dniem do użhorodzkiej placówki przydzielono umysłowego pracownika kontraktowego Marię Szpanowską, przeniesioną z Konsulatu Generalnego RP w Berlinie. Od 1920 r. pełniła ona obowiązki umysłowego pracownika kontraktowego w tym konsulacie oraz poselstwie w Berlinie¹⁵⁴. Natomiast zwolniony został Leopold Chlebek, najdłużej pracujący urzędnik placówki w Użhorodzie. Umowę o pracę wypowiedziano mu na polecenie Biura Personalnego MSZ 31.12.1936 r., a stosunek służbowy rozwiązano 31.03.1937 r. Chlebek po otrzymaniu wypowiedzenia złożył aplikację do konsulatu w Morawskiej Ostrawie¹⁵⁵. Dnia 1.09.1937 r. pracę w użhorodzkiej placówce w charakterze umysłowego pracownika kontraktowego rozpoczął Andrzej Kuśniewicz¹⁵⁶. Od tego momentu personel konsulatu w Użhorodzie składał się z kierownika placówki konsula Chałupczyńskiego, czterech pracowników kontraktowych: Baranowskiego, Kuśniewicza, Szpanowskiej, Waligórskiego¹⁵⁷ oraz dwóch niższych pracowników kontraktowych: Łączyńskiego i Matuszewskiego¹⁵⁸. Z powodu niedostatecznej obsady placówki Łączyński, zatrudniony w charakterze szofera, wykonywał także niektóre prace kancelaryjne: protokołowanie w sprawach jawnych i przechowywanie dokumentów jawnych. O konieczności takiego rozwiązania sprawy wynikającej z niedoboru kadrowego konsul Chałupczyński raportował dwukrotnie do MSZ – w czerwcu i grudniu 1937 r.¹⁵⁹ (musiało to

¹⁵¹ Tamże, 1936, nr 10, poz. 98.

¹⁵² Tamże.

¹⁵³ RSZ, 1937, s. 261, nr p. 619; AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 89, *Urzednicy kontraktowi MSZ [– akta personalne Bolesława Wojewody. Korespondencja]*, s. 2.

¹⁵⁴ RSZ, 1937, s. 258, nr p. 543.

¹⁵⁵ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 80, s. 130-131, 137-138.

¹⁵⁶ RSZ, 1938, s. 261, nr p. 325; AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 73, *Urlopy [wypoczynkowe urzędników placówek zagranicznych RP na terenie Czechosłowacji. Zarządzenia. Korespondencja]*, s. 2.

¹⁵⁷ RSZ, 1938, s. 56.

¹⁵⁸ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 73, s. 2.

¹⁵⁹ Tamże, sygn. 90, *Funkcjonariusze niżsi [kontraktowi – zatrudnienie przy pracach kancelaryjnych. Okólnik, korespondencja]*, s. 3.

być wówczas dość powszechnie stosowaną w konsulatach i poselstwach praktyką). Biuro Personalne MSZ w czerwcu 1938 r. rozesłało okólnik do wszystkich urzędów zagranicznych RP, z wyjątkiem konsulatów honorowych, w którym zwróciło się o pilną informację na temat zatrudniania niższych funkcjonariuszy w pracach kancelaryjnych¹⁶⁰.

W 1937 r. konsulat otrzymał do realizacji zadanie zlecone przez centralę MSZ dotyczące obserwacji antypolskich wystąpień Żydów za granicą, zakładania kartotek organizacjom żydowskim działającym na obszarze kompetencyjnym urzędu oraz monitorowania prasy żydowskiej¹⁶¹. Konsul Chałupczyński informował, iż nie odnotowano wystąpień publicznych miejscowych obywateli czechosłowackich czy polskich pochodzenia żydowskiego, które skierowane byłyby przeciwko Polsce. Natomiast analiza prasy węgiersko-żydowskiej niemożliwa jest z powodu braku referenta znającego odnośne języki¹⁶². Obserwowano i składano sprawozdania do Poselstwa RP w Pradze o występujących na Rusi Zakarpackiej ruchach separatystycznych i narodowych: ukraińskich, słowackich, rusińskich¹⁶³. Konsul Chałupczyński w maju 1938 r. osobiście odwiedził dwie małe społeczności polskie we wsiach Witiazowice i Topolówka na wschodniej Słowaczczyźnie, gdzie mógł przekonać się o skuteczności polityki czeskiej wobec mniejszości polskiej, prowadzącej w konsekwencji do wynarodowienia i postępującej asymilacji, w tym wypadku ze Słowakami¹⁶⁴. Można przypuszczać, iż objazd miejsc, w których występowały skupiska ludności polskiej, był również związany z innym celem. W maju 1938 r. ogłoszono na Rusi Zakarpackiej częściową mobilizację. W tym samym czasie konsul dokonał objazdu części granicy polskiej, rumuńskiej i węgierskiej, uzyskując informacje o przebiegu poboru, zaobserwowanego ruchu wojska, jego wyposażenia, wzmożonej ochrony obiektów. W Użhorodzie mosty zostały obsadzone posterunkami policyjnymi i wojskowymi. Użyto do tego również słuchaczy szkoły policji i żandarmerii¹⁶⁵.

W styczniu 1938 r. MSZ podjęło działania zmierzające do podniesienia stanu bezpieczeństwa w placówkach konsularnych. Szczególnie na próby infiltracji narażone były placówki działające w Niemczech, ZSRR i Czechosłowacji. Wysłany do

¹⁶⁰ Tamże, s. 2.

¹⁶¹ Tamże, sygn. 149, *Mniejszość żydowska w Polsce i sprawy z nią związane w Czechosłowacji [głównie na Rusi Podkarpackiej – stosunek Żydów do Polski. Raporty, korespondencja]*, s. 5-10.

¹⁶² Tamże, s. 14.

¹⁶³ Tamże, sygn. 11, *Ruch narodowościowy i separatystyczny – [ukraiński, słowacki, rusiński na Rusi Podkarpackiej. Udział partii politycznych. Raporty Konsulatu i Poselstwa RP w Pradze. Ulotki prasowe, korespondencja]*.

¹⁶⁴ Tamże, sygn. 36, *Ośrodki polskie [w Czechosłowacji – sytuacja Polaków w Słowacji oraz organizowanie obchodów w rocznicę śmierci Marszałka J. Piłsudskiego. Raport konsulatu, sprawozdania uczestników]*, s. 3.

¹⁶⁵ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 1, *Stosunki polityczne poszczególnych państw z zagranicą z wyjątkiem Polski, C – Czechosłowacja*, s. 1. Sprawozdanie Konsula z dn. 25.05.1938 r. do MSZ (Wydział Wschodni) o sytuacji wojskowej na Rusi Podkarpackiej w związku z częściową mobilizacją.

wszystkich urzędów RP w Europie (z wyjątkiem honorowych) tajny okólnik z 30.12.1937 r. zapowiadał kontrolę stanu bezpieczeństwa zagranicznych urzędów RP poprzez delegowanych specjalistów. Konsulat w Użhorodzie otrzymał okólnik 18.03.1938 r. Doraźnie zalecono w nim „złożenie wszystkich tajnych akt w jednej szafie żelaznej umieszczonej w zabezpieczonym pokoju, co umożliwi ściślejszy nadzór”¹⁶⁶. Zakazano prowadzenia jakichkolwiek rozmów o charakterze poufnym lub tajnym przez telefon w połączeniach zewnętrznych i wewnętrznych. Również nie wolno było prowadzić takich rozmów ani dyktować pism w pomieszczeniach, w których znajdowały się aparaty telefoniczne, o ile nie zostały one wcześniej odłączone od gniazda¹⁶⁷.

Na podstawie kontroli bezpieczeństwa zagranicznych urzędów RP stwierdzono we wszystkich przypadkach możliwość prowadzenia podsłuchu telefonicznego i podsłuchu rozmów, traktując jako przekaźnik aparat telefoniczny zainstalowany w danym pomieszczeniu. Podsłuch taki mógł być realizowany przez centralę telefoniczną lub wpięcie się w linię poza budynkiem urzędu. W instrukcji dołączonej do okólnika zwrócono uwagę, że nie ma technicznego zabezpieczenia przed tego rodzaju podsłuchem rozmów telefonicznych miejskich, dlatego należało przestrzegać zasady nieprowadzenia rozmów o charakterze tajnym również w sieci telefonicznej wewnętrznej. Uczulano też na możliwość podsłuchiwania rozmów w pomieszczeniach urzędów poprzez zainstalowane aparaty telefoniczne czy też ukryte w ścianach, suficie lub podłodze mikrofony, które mogły zostać zainstalowane podczas remontów budynku czy napraw sieci telefonicznej, elektrycznej itp. Instrukcja okólnika zalecała przyjęcie zasady, że każdy aparat telefoniczny jest mikrofonem podsłuchowym i należy bezwzględnie wykluczyć możliwość prowadzenia rozmów tajnych w pomieszczeniach z telefonami. Jeżeli przewiduje się prowadzenie rozmów tajnych w takim pomieszczeniu, należy zażądać zainstalowania aparatu wyposażonego we wtyczkę, aby można było odłączyć go od sieci¹⁶⁸.

Sprawy zabezpieczenia informacji tajnych oraz dokumentów wszelkiego poziomu poufności w użhorodzkim konsulacie powierzone były referentowi bezpieczeństwa, pracownikowi kontraktowemu Waligórskiemu, który jak wcześniej wskazano, kierował placówką wywiadu „Ralf” działającą przy tym konsulacie. Waligórski prowadził też referat paszportowo-wizowy, co dawało mu możliwość bezpośrednio pozyskiwania informacji o osobach starających się o dokumenty uprawniające do wjazdu na terytorium Polski z Rusi Zakarpackiej, zarówno Polaków, jak i cudzoziemców, docelowo czy tranzytem przez Polskę do innego kraju. Realizował on również dyspozycje tajnego okólnika nr 26 w sprawie oznaczania paszportów osób podejrzanych. Ponieważ zostały anulowane postanowienia poprzedniego rozporządzenia dotyczącego tej sprawy, wprowadzono nowy sposób oznaczania paszportów

¹⁶⁶ Tamże, sygn. 109, *Gmach MSZ [– sprawy bezpieczeństwa gmachu, akt i pracowników. Zarządzenia, instrukcje, korespondencja]*, s. 2, Okólnik nr B. Pers. 527/190.

¹⁶⁷ Tamże, s. 5, *Okólnik nr B. Pers. 527/77, w sprawie podsłuchów telefonicznych i środków zapobiegawczych*.

¹⁶⁸ Tamże, s. 6-10.

osób podejrzanych znakami poufnymi. Gdy zachodziła potrzeba oznaczenia paszportu w znak poufny, urzędy zagraniczne wystawiające paszporty dla obywateli polskich lub udzielające wiz dla cudzoziemców miały postępować w następujący sposób: na końcu wpisanego ręcznie ciągu liczbowego numeru paszportu lub wizy zamieścić jedną z liter: A, B, C, D, E, F, G, H, I, K dla oznaczenia osoby podejrzanej o przestępstwa natury kryminalnej, litery: L, M, N, O, P, R, S, T, U, W dla oznaczenia osoby podejrzanej o uprawianie szkodliwej działalności o charakterze politycznym. Numery paszportów i wiz wystawione osobom niepodejrzanym składały się tylko z cyfr. Wystawiając taki dokument, konsulaty musiały niezwłocznie powiadomić centralę służby śledczej Komendy Głównej Policji Państwowej w Warszawie i podać imię i nazwisko osoby, numer paszportu czy wizy, miejsce zamieszkania, powody wyjazdu tej osoby, a przy wizach konsularnych cel przyjazdu i miejscowość w Polsce, do której cudzoziemiec się udawał, oraz informację o powódzie oznaczenia dokumentu znakiem poufnym. Z treścią okólnika zapoznać miano urzędników w pełni zaufanych i tylko tych, którzy muszą o tym wiedzieć ze względu na wykonywane czynności¹⁶⁹.

Prawo podpisywania paszportów i wiz, legitymacji turystycznych, korespondencji o charakterze informacyjno-formularzowym, a także czeków i zleceń bankowych pod nieobecność konsula mieli, upoważnieni przez niego (za zgodą dyrektora biura personalnego MSZ) Waligórski i Baranowski. Kuśniewiczowi upoważnienia do podpisu korespondencji o charakterze informacyjno-formularzowym, świadectw pochodzenia towarów, paszportów, wiz, legitymacji turystycznych udzielono w maju 1938 roku¹⁷⁰.

Sytuacja kadrowa na początku 1938 r. według konsula Chałupczyńskiego była niezadawalająca, co wnioskować można z jego pisma do MSZ w Warszawie. Nawiązuje on w nim do złożonego wniosku o urlop dla podratowania zdrowia przez pracownicę kontraktową konsulatu w Użhorodzie Szpanowską, której prawie przez cały styczeń choroba uniemożliwiła wykonywanie pracy. Inny urzędnik z powodu choroby przez listopad i grudzień przebywał na urlopie zdrowotnym. W związku z zaistniałą sytuacją konsul zwrócił się z prośbą o kadrowe wzmocnienie placówki poprzez przydzielenie prowizorycznego pracownika na okres minimum trzech miesięcy, by zrekomensować nieobecność niedysponowanych pracowników. Konsul Chałupczyński prosił o mężczyznę, co podyktowane było poczynioną przez niego obserwacją, z której wynikało, iż „urzędniczki które tu przebywały miały poczucie doznanej krzywdy, dzięki czemu słabo się aklimatyzowały, a co za tym idzie nie wykazywały

¹⁶⁹ Tamże, sygn. 120, *Sprawy paszportowe, zasadnicze [dotyczące oznaczania paszportów osób podejrzanych. Okólnik, korespondencja]*, s. 2-3. Okólnik nr 26 Departamentu Konsularnego MSZ z 5.11.1937 r. Nr E.III.727/1/pfn/2 w sprawie oznaczenia paszportów osób podejrzanych. Do poufnej wiadomości i ścisłego przestrzegania (według odręcznego zapisu na dokumencie) otrzymali: Baranowski, Kuśniewicz, Waligórski.

¹⁷⁰ Tamże, sygn. 113, *Sprawy organizacyjne, personalne, budżetowo-rachunkowe i gospodarcze Konsulatu [– zastępstwa kierownictwa, zmiany uposażeń pracowników, wzmocnienia obsady placówki i inne. Raporty konsulatu, korespondencja]*, s. 3-4, 12a.

dostatecznej wydajności w pracy”¹⁷¹. W lipcu do konsulatu w Użhorodzie przydzielono pracownika kontraktowego Jana Holczaka, przeniesionego z konsulatu w Pradze¹⁷². Konsul Chałupczyński wystąpił do MSZ z wnioskiem o zgodę na upoważnienie Holczaka do podpisywania „za konsula” korespondencji o charakterze informacyjno-formularzowym w zakresie przydzielonego mu referatu, jak również świadectw pochodzenia towarów, paszportów, wiz i legitymacji turystycznych oraz podpisywania, względnie kontrasygnowania zleceń bankowych, z ważnością do 31.12.1938 roku¹⁷³. W okresie od 1.07 do 15.09.1938 r. w konsulacie płatną praktykę wakacyjną w charakterze pracownika kontraktowego odbywał student uniwersytetu w Poznaniu Alfons Graf¹⁷⁴, zaś od 1.08 do 31.10.1938 r. Ryszard Burchacki, student uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie¹⁷⁵. W lipcu celem dokonania czynności brakowania akt w archiwum tajnym i akt rzeczowych Gabinet Ministra Spraw Zagranicznych do konsulatu w Użhorodzie skierował dwóch urzędników: urlopowanego pracownika centrali MSZ, pełniącego funkcję pracownika kontraktowego w konsulacie generalnym w Berlinie, dr. Władysława Pietraśińskiego¹⁷⁶ oraz pracownika kontraktowego konsulatu w Morawskiej Ostrawie Józefa Smykiewicza¹⁷⁷. Pietraśiński z chwilą otrzymania zarządzenia niezwłocznie stawić się miał w konsulacie w Morawskiej Ostrawie, gdzie przydzielony mu był do pomocy Smykiewicz, pracownik kontraktowy tego konsulatu. Po zakończeniu brakowania akt w konsulacie w Morawskiej Ostrawie wymienieni mieli udać się do konsulatu w Użhorodzie, zaś po zakończeniu pracy w Użhorodzie – do wyznaczonych urzędów konsularnych w północnych Niemczech. Urzędnicy ci nie byli formalnie oddelegowani czy przydzieleni do pracy w konsulacie, ale ze względu na prawdopodobną zwłokę w przekazywaniu im poborów i częstych zmian miejsc pracy urzędy konsularne, w których wykonywali zadania, zostały upoważnione do wypłacenia im zaliczek na uposażenie w wysokości 800 zł miesięcznie dla każdego oraz zaliczek na koszty podróży w II klasie¹⁷⁸.

W celu głębszego rozpoznania sytuacji na Rusi Zakarpackiej w Referacie Wschodnim Sztabu Głównego WP zdecydowano zreorganizować placówki wywiadowcze przy sieci konsulatów w Czechosłowacji, w tym w Użhorodzie. Działająca placówka „Ralp”, kierowana przez pracownika kontraktowego konsulatu w Użhorodzie Waligórskiego, została zlikwidowana, a na jej miejsce 28.09.1938 r. utworzono placówkę „R.2”. Nową placówką kierował kpt. Bolesław Baraniecki. Do jej obsady

¹⁷¹ Tamże, s. 6-7. Drugim pracownikiem kontraktowym będącym na urlopie zdrowotnym do 3.01.1938 r., był Waligórski, który przebywał poza Użhorodem, tamże, sygn. 124, s. 2.

¹⁷² RSZ, 1938, s. 53 i 258, nr p. 187.

¹⁷³ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 113, s. 20, 22.

¹⁷⁴ Tamże, sygn. 98, *Praktyka letnia studentów polskich [w konsulacie – sprawa Ryszarda Burchackiego]*, s. 2-4.

¹⁷⁵ Tamże, s. 5-7.

¹⁷⁶ Dz.Urz. MSZ 1938, nr 2, poz. 18; RSZ, 1938, s. 107 i 213, nr p. 303.

¹⁷⁷ RSZ, 1938, s. 55.

¹⁷⁸ AAN, Konsulat RP Użhorod, sygn. 100, *Brakowanie akt [w urzędach zagranicznych, Zarządzenie MSZ]*, s. 2-4.

przydzielono również kpt. Zygmunta Jezierskiego oraz Waligórskiego¹⁷⁹. W listopadzie placówka „R.2”, której pracą kierował już kpt. Jezierski, została dyslokowana w Sewlusz¹⁸⁰ po powołaniu tam agencji konsularnej¹⁸¹.

W wyniku układu w Monachium zawartego 30.09.1938 r. rząd czechosłowacki nadał Rusi Zakarpackiej autonomię¹⁸². Przyjęta wówczas na Zakarpaciu ukraińska orientacja narodowa wyraziła się zmianą nazwy regionu na Ukrainę Karpacką¹⁸³. Taki rozwój sytuacji wzbudził obawy nie tylko Warszawy¹⁸⁴, ale i Moskwy, która widziała w Ukrainie Karpackiej potencjalne centrum narodowego ruchu ukraińskiego¹⁸⁵. Optowano za rozwiązaniem polegającym na przyłączeniu tego terytorium do Węgier i tym samym uzyskaniu wspólnej granicy polsko-węgierskiej oraz zapobieżenia rozwijaniu się antypolskiej akcji ukraińskiej. Władze Polski i Węgier po konferencji monachijskiej podjęły działania, by osiągnąć wspólną granicę na odcinku Rusi Zakarpackiej. W tym celu należało wprawdzie wytworzyć sytuację, która doprowadzi do faktycznej utraty kontroli władz w Pradze nad Rusią Zakarpacką i wschodnią Słowacją. Porozumiano się ze stroną węgierską w sprawie koordynacji w prowadzeniu zbrojnych akcji specjalnych. Operacja dywersyjna, przygotowana i prowadzona przez Oddział II Sztabu Głównego WP na Rusi Zakarpackiej, nosiła kryptonim „Łom”¹⁸⁶. Ważną rolę odegrała w tym przedsięwzięciu placówka konsularna w Użhorodzie i jej kierownik, konsul Chałupczyński. Na początku października 1938 r. powstała w konsulacie placówka obserwacyjna kierowana przez kpt. Władysława Guttrego, występującego oficjalnie jako radca konsularny i dysponującego dokumentami legalizacyjnymi w postaci paszportu dyplomatycznego na nazwisko Grodzki. Zadaniem jego było logistyczne przygotowanie akcji dywersyjnych, łączność z organizacjami węgierskimi, składanie meldunków oraz udzielanie pomocy dywersantom, którzy dostali się do niewoli¹⁸⁷. Konsul Chałupczyński dostarczał niezbędnych środków do prowadzenia rozpoznania terenu, umożliwiał kontakty z przywódcami węgierskich i rusińskich oddziałów dywersyjnych. Z pomocą znajomego lekarza ukraińskiego umieścił w miejscowym szpitalu polskiego dywersanta rannego w czasie akcji, który ukrywany był do czasu wkroczenia oddziałów węgierskich¹⁸⁸.

¹⁷⁹ P. Kołakowski, *Między Warszawą a Pragą...*, s. 490-491.

¹⁸⁰ D. Dąbrowski, *Rzeczpospolita Polska...*, s. 289. Autor podaje, że placówka „Ralf” została przeniesiona z Użhorodu do Sewlusza. Tymczasem wówczas miała już krypt. „R.2”. P. Kołakowski podaje, że w korespondencji centrala używała czasami krypt. „Ralf”, P. Kołakowski, *Między Warszawą a Pragą...*, s. 576, przyp. 425.

¹⁸¹ W. Skóra, *Służba konsularna...*, s. 880.

¹⁸² Dnia 8 października rząd czechosłowacki przyznał autonomię Rusi Zakarpackiej (*Ukrainie Karpackiej*), dzień wcześniej – 7 października – uczynił to w stosunku do Słowacji.

¹⁸³ P.R. Magocsi, *Naród znikąd...*, s. 86.

¹⁸⁴ A. Skrzypek, *W obliczu wojny (październik 1938-sierpień 1939)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej...*, s. 578.

¹⁸⁵ Tamże, s. 574.

¹⁸⁶ Patrz: P. Samuś, K. Badziak, G. Matwiejew, *Akcja „Łom”. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1998.

¹⁸⁷ P. Kołakowski, *Między Warszawą a Pragą...*, s. 552-553.

¹⁸⁸ J. Bestry, *Służba konsularna...*, s. 142.

Dnia 2 listopada decyzją arbitrażu wiedeńskiego Węgry otrzymały południowe tereny Ukrainy Karpackiej i Słowacji zamieszkane przez ponad milion ludności¹⁸⁹. Użhorod stał się miastem leżącym na terytorium Węgier, co faktycznie zakończyło funkcjonowanie tam Konsulatu RP jako polskiej placówki konsularnej w Czechosłowacji¹⁹⁰. Siedzibę rządu Ukrainy Karpackiej przeniesiono z Użhorodu (Ungvar), znajdującego się już na Węgrzech, do niewielkiego miasteczka Chust. Polskie działania prowadzone w ramach operacji „Łom” zostały zakończone 25 listopada, a wydany rozkaz likwidacyjny określał ramy czasowe i sposób jej likwidacji¹⁹¹. Dążenie do uzyskania wspólnej granicy z Węgrami, któremu sprzyjać miały działania dywersyjne, nie przyniosły oczekiwanego rezultatu. Węgry częściowo osiągnęły swoje cele, uzyskując na północy przygraniczne obszary Rusi Zakarpackiej i Słowacji. Pozostała część Rusi Zakarpackiej pozostała autonomią, w której władzę przejmowały nacjonalistyczne środowiska ukraińskie. Celem ukraińskich liderów było dążenie do utworzenia państwa ukraińskiego powiększonego o terytoria znajdujące się w granicach Czechosłowacji, Polski, Węgier, Rumunii i ZSRR¹⁹². W połowie marca 1939 r. wojska węgierskie zajęły terytorium Ukrainy Karpackiej, kończąc jej istnienie jako autonomicznego bytu. Ustawą z 23.06.1939 r. parlament węgierski przyłączył Zakarpacie do Węgier.

Powodem powołania Konsulatu RP w Użhorodzie była rosnąca rola regionu Rusi Zakarpackiej w związku z sytuacją polityczną – stosunkami z Czechosłowacją, zbliżeniem z Węgrami, zainteresowaniem ZSRR tym regionem. Jeden z celów polskiej polityki stanowiło utworzenie wspólnej granicy polsko-węgierskiej poprzez włączenie do Węgier Rusi Zakarpackiej¹⁹³. Miało to nie tylko zapobiec ewentualnym planom utworzenia wspólnej granicy czechosłowacko-radzieckiej, lecz również umożliwić realizację koncepcji „międzymorza”, czyli utworzenia między Niemcami a ZSRR bloku państw pod przywództwem Polski.

¹⁸⁹ *Historia drugiej wojny światowej 1939-1945*, t. 2, przew. kom. red. A.A. Greczko, Warszawa 1977, s. 149; o przyłączeniu Rusi Zakarpackiej do Węgier zdecydował jednostronnie Adolf Hitler, patrz A. Skrzypek, *W obliczu wojny...*, s. 576.

¹⁹⁰ Dz.Urz. MSZ 1939, nr 1, poz. 3.

¹⁹¹ Centralne Archiwum Wojskowe, Oddział II Sztabu Głównego, „Łom”, sygn. I.303.4.5759, s. 102-103, *Rozkaz likwidacyjny nr 59/38 z 25.11.1938 r.*

¹⁹² D. Dąbrowski, *Rzeczpospolita Polska wobec...*, s. 244.

¹⁹³ J. Kozeński, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932-1938*, Poznań 1964, s. 128.

Aneks

Tabela chronologiczna: personel placówki konsularnej RP w Użhorodzie w latach 1928-1938, z wyszczególnieniem kierowników placówki, pracowników etatowych i pracowników kontraktowych

Rok	Kierownicy placówki	Pracownicy etatowi	Umysłowi pracownicy kontraktowi
1	2	3	4
1928	<u>Z. Zawadowski</u> (od 1.7.28)		<u>L. Chlebik</u> (od 1.7.28) <u>E. Żurkówna</u> (od 1.7.28)
1929		<u>Z. Domaszewski</u> (od 1.6.29)	
1930	(do 1.10.30) <u>M. Świerziński</u> (od 1.10.30)	(do 31.3.30) <u>M. Bombas</u> (od 16.7.30)	<u>M. Mertówna</u> (od 15.10.30) (do 15.12.30) (do 20.10.30)
1931		(do 30.6.31) <u>W. Szachno</u> (od 1.7.31)	<u>J. Meisner</u> (od 1.4.31) <u>B. Wojewoda</u> (od 1.7.31)
1932		(do 31.10.32) <u>J. Szczeniowski</u> (od 1.11.32)	(do 30.4.32) <u>J. Horóbska</u> (od 24.12.31) <u>J. Kontny</u> (od 1.5.32)

1	2	3	4						
1933		↓ (do 1.5.33)	↓ (do ?.5.33)	↓ A. Waligórski (od 1.6.33)	↓ H. Wiśniewski (od 1.5.33) ↓ (do 1.6.33)				
1934	↓ (do 31.1.34) M. Chałupczyński (od 1.2.34)			↓ J. Adamowiczówna (od 1.1.34)		↓ (do 31.7.34) W. Baranowski (od 1.8.34)			
1935				↓ (do 1.1.35) A. Łągowska (od 1.1.35)					
1936				↓ (do 1.10.36)					
1937			↓ (do 31.3.37)	↓ (do 1.2.37) M. Szpanowska (od 1.2.37)					
1938				↓ A. Kuśniewicz (od 1.9.37)					
					↓ J. Holczak (od ?.7.38)				
XI 1938									

Źródło: opracowanie własne na podstawie Dziennika Urzędowego MSZ 1920-1939, Roczników Służby Zagranicznej RP 1933-1938, AAN w Warszawie zespół akt Konsulatu RP w Użhorodzie

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Konsulat RP Użhorod

Konsulat RP Bratysława

Narodowe Archiwum Cyfrowe (dawne Archiwum Dokumentacji Mechanicznej)

Czechosłowacja, Użhorod, Konsulat – umowy z pracownikami

Centralne Archiwum Wojskowe

Oddział II Sztabu Głównego WP

Dzienniki i wydawnictwa urzędowe

Dziennik Ustaw RP

Dziennik Urzędowy MSZ RP lata 1920-1939

Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 kwietnia 1933,
Warszawa 1933

Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 kwietnia 1934,
Warszawa 1934

Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 kwietnia 1935,
Warszawa 1935

Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 kwietnia 1936,
Warszawa 1936

Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 kwietnia 1937,
Warszawa 1937

Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 kwietnia 1938,
Warszawa 1938

Opracowania i artykuły

Batowski H., *Rozpad Austro-Węgier 1914-1918*, Kraków 1982

Bestry J., *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej w Czechosłowacji*, Wrocław 2005

Chałupczak H., *Powstanie i działalność polskich placówek konsularnych w okresie międzywojennym (ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-niemiecko-czechosłowackiego)*, [w:] *Konsulaty na pograniczu polsko-niemieckim i polsko-czechosłowackim w latach 1918-1939*, red. R. Kaczmarek, M. Masnyk, Katowice 2004

Dąbrowski D., *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938-1939*, Toruń 2007

Historia drugiej wojny światowej 1939-1945, t. II, red. A.A. Greczko, Warszawa 1977

Homisinova M., *Nazory na etnicku identyfikaciju a etnonym rusinskej, ukrajinskej minority na Slovensku*, [w:] *Rusini. Ukrajinci na Slovensku na konci XX starocia*, red. M. Gajdos, Preszów 2001

- Jarnecki M., *Portret opozycjonisty. Polityczne wybory i meandry posła Stefana Fencika. Kartka z dziejów Rusi Zakarpackiej w okresie międzywojennym*, „Studia Historica Slavo-Germanica” 2003 (2004), t. XXV
- Kołąkowski P., *Między Warszawą a Pragą. Polsko-czechosłowackie stosunki wojskowo-polityczne 1918-1939*, Warszawa 2007, 2009
- Kożeński J., *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932-1938*, Poznań 1964
- Koźmiński M., *Polska i Węgry przed drugą wojną światową (październik 1938-wrzesień 1939). Z dziejów dyplomacji i irredendy*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970
- Lohmannowa-Szklarska A., *Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918-1925*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967
- Magocsi P.R., *Naród znikąd*, Użhorod 2014
- Michna E., *Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce*, Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej Polskiej Akademii Umiejętności, nr VII, Kraków 2004
- Michowicz W., *Organizacja polskiego aparatu dyplomatycznego w latach 1918-1939*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV (1918-1939), red. P. Łossowski, Warszawa 1995
- Pałyga J., *Stosunki konsularne Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970
- Pisuliński J., *Karpatorusini w polskiej polityce zagranicznej w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku*, [w:] *Małe regiony w wielkiej polityce Polski, Słowacji i Ukrainy*, red. M. Stolarczyk, A. Bonusiak, J. Kuzicki, Rzeszów 2003
- Rzemieniuk F., *Unici polscy 1596-1946*, Siedlce 1998
- Samuś P., Badiak K., Matwiejew G., *Akcja „Łom”. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1998
- Skóra W., *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*, Toruń 2006
- Skrzypek A., *W obliczu wojny (październik 1938-sierpień 1939)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV, red. P. Łossowski, Warszawa 1995
- Urbańska I., *Raport posła nadzwyczajnego i ministra pełnomocnego RP w Pradze Wacława Grzybowskiego o Rusi Podkarpackiej z dnia 17 czerwca 1931 roku*, „Klio” 2003, nr 4
- Żurawski vel Grajewski P., *Problematyka badań nad Rusinami Karpackimi w związku z ostatnimi publikacjami Paula R. Magociego*, „Kwartalnik Historyczny” 1997, nr 1

Summary

The organization and personnel of the consulate of the Polish Republic in Uzzhorod in 1928-1938

After integrating Carpathia Ruthenia with Czechoslovakia, Polish economy and commerce and affairs of the Polish inhabitants in this region were represented by Vice-consulate of the Polish Republic in Košice from 1922. Despite the small Polish community, the region gained significance due to the Polish policy supporting Hungarian strive for a revision of the provisions of peace treaties concerning the borders. Both Poland and Hungary aimed at gaining a mutual border along Carpathia Ruthenia. In 1938, an autonomous Ukrainian administrative unit with its own government in Uzzhorod was established in the area of Carpathia Ruthenia within the Czech Republic. Therefore, the authorities of Poland and Hungary took actions to destabilize the situation which resulted in losing the Polish government's control over the region. The diversionary action „Crowbar” carried out by the Second Department of the General Staff of the Polish Army did not bring expected results. However, Hungary got the southern part of Carpathia Ruthenia with Uzzhorod (Ungvar) by the decision of the Hungarian Arbitration on 2 November 1938. From that moment, the Consulate of the Polish Republic in Uzzhorod ended its operations as a consulate in Czechoslovakia as it was in the area of Hungary. In March 1939, Hungarian army occupied the whole area of Carpathia Ruthenia.

At the beginning, the Vice-consulate in Uzzhorod established in 1928 consisted of three employees allocated to the vice-consulate in Košice. The first head of the consulate organizing its operations was consul Dr Zygmunt Zawadowski who was in office from July 1928 to October 1930. Then, consul Michał Świerbiński managed the office from October 1930 to January 1934, after that from February 1934 Mieczysław Chałupczyński held the position of consul in Czechoslovakia until the end of its operations. In the period from 1928 to 1938, the employees of the Consulate in Uzzhorod included three lower contract workers, fifteen white collar contract employees, four full-time employees and three managers. On average, the staff included from three to eight employees. There was also an intelligence office codenamed “Ralph” (from September 1938).

